

Economisch - Statistische Berichten

47e JAARGANG - 3 JANUARI 1962 - No. 2318

DUN & BRADSTREET N.V.

(OPGERICHT 1841)

Handelsinformaties en Incasso

Omstreeks half december 1961 verscheen de
International Market Guide —
CONTINENTAL EUROPE 1962

met 65% meer namen van ondernemingen,
importeurs, exporteurs etc. in 17 landen van Europa,
met kapitaal- en kredietcode.

SCHIEKADE 189, TELEFOON 12.00.29, ROTTERDAM

BAKSTEEN *Juwelier*

HORLOGES

SIERADEN

TAFELZILVER

Sinds 1837 in het hart van Rotterdam

WESTEWAGENSTRAAT 70 — TELEFOON 11 05 83

M.A.B. n.v.
K.C. SLIJK

Schiedamsevest 44 d - Rotterdam-1
Tel. 010 - 11 91 11 (2 lijnen)

*M*akelaars in onroerende goederen.
Vertrouwensopdrachten.

*A*dministraties voor Verenigingen
van Eigenaren (Appartementenwet)

*B*emiddeling bij aan- en verkoop
van appartementen (horizontale
verkoop). Specialisten sedert 1951.

★ TAXATIES bij aan- en verkoop,
voor successieaangiften, enz.

★ HYPOTHEKEN

GRATIS op aanvraag beschikbaar:
"M.A.B. n.v.-Nieuws" - ons maandblad, waarin
regelmatig aantrekkelijke aanbiedingen volledig
omschreven worden opgenomen.

wettelijke aansprakelijkheids- verzekering

condities gebaseerd op meer
dan 60 jaar ervaring.

PROVIDENTIA

N.V. ALGEMEENE
VERZEKERING-MAATSCHAPPIJ
PROVIDENTIA

AMSTERDAM-C.
HERENGRACHT 376
TELEFOON 222120

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010)
3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam, Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 357, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen
f. 31,— per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).

Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 93 00, toestel 1 of 3.

Advertentie-tarief f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.

Stroomversnelling

Nederland integreert zich in versnelde mate. Het aandeel van de Europese Gemeenschap in onze handel nadert de vijftig procent. De industrie stelt zich organisatorisch op deze situatie in. Fusies en onderlinge deelnemingen zijn niet van de lucht.

Het nationale kostenpeil gaat mee met deze stroom. Met de stijging zijner arbeidskosten ligt Nederland naast Duitsland vrijwel aan de kop, zij het beiden overtroffen door het Verenigd Koninkrijk. Van deze concurrenten heeft de eerste een hoge produktiviteitsontwikkeling en een onverwoestbaar sterke betalingsbalans, de tweede vertoont het omgekeerde beeld. Nederland ligt daar ongeveer tussen. Italië en Frankrijk komen in de Euromarkt merkwaardig krachtig opzetten. Hun arbeidskosten dalen of blijven op zijn minst gelijk.

Dit alles betreft de beweging en niet het niveau. Ons prijs- en loonpeil is naast het Italiaansé relatief nog laag. Met de produktiviteit lijkt dat niet het geval. Blijkens het verloop van onze export was het Nederlandse concurrentievermogen in de afgelopen jaren dan ook sterk. Welke reservé daar nog in zit is onzeker. De tendens gaat echter in een vrij hoog tempo naar een gemiddelde positie in West-Europa.

In tweërlei opzicht vereist dit onze opmerkzaamheid. De huuraanpassing zal nog enige jaren de loonbeweging extra stimuleren. De schepping ener Europese landbouwpolitiek blijft een moeizame affaire. Het continentale prijskompas zal in de toekomst echter meer de richting wijzen. De relatieve stijging van het algemene prijs- en loonpeil als gevolg van deze twee factoren zal een bijzondere inspanning op het gebied der industriële produktiviteit vergen om in de Europese welvaarts-groei niet achter te geraken. Op zijn beurt vraagt dit omvangrijke investeringen. De actuele spaarquote is daarvoor toereikend, maar de toespitsing der economische debatten op de conjunctuur vertoont soms de neiging dit structurele aspect uit het oog te verliezen.

De conjunctuur handhaaft zich intussen op haar top, zij het ietwat aarzelend. De expansie zet nog enigermate door, doch een adempauze is niet onwaarschijnlijk. De internationale concurrentie wakkert aan. Nieuwe krachtsverhoudingen ontstaan en het vraagstuk van de relatieve groei houdt velen bezig, Amerika in het bijzonder.

Het Europa van de Zes als een geheel gezien maakt zich daar weinig zorgen over. Politieke moeilijkheden ten spijt wil het in versneld tempo zijn integratie voortzetten. Slaagt het hierin, dan scheiden nog slechts Juttele jaren

het van het tijdstip waarop de volledig vrije markt zal zijn bereikt. De afmattende discussies der laatste weken konden de indruk wekken van het tegendeel. Gegeven 's mensen onvolmaaktheid en de veelheid der afzonderlijke belangen zijn tegenstellingen, hoe ridicul soms op bepaalde punten, onvermijdelijk. Het is de jeuk der muggen op de ontdekkingstocht. Het proces der integratie als geheel kenmerkt zich door grote stuwkracht. De industriële ontwikkeling overheerst het beeld en het landbouwvraagstuk zal in en door de economische expansie zelf vooral zijn oplossing moeten vinden. De grote kwestie is dat wij Europa op dit punt voor autarkie behoeden.

Ook Engeland heeft nu het zeil gehesen en als bekwame maritieme natie met beleid. Te lang heeft het zich gekoesterd in de warmte van een Gemenebest, dat langzaam desintegreert. Wanneer het verder zich afzijdig houdt van de Europese stroom en niet zijn krachten meet met zijns gelijken, zakt het naar de achterhoede. De banden met de landen overzee zijn de verantwoordelijkheid geworden van geheel het Westen. Op tactische wijze en met elk gebied naar zijn bijzondere behoeften zullen zij moeten worden herknoot.

Engeland is in dit alles niet alleen de vrager. Zijn medewerking is onontbeerlijk om de politieke eenheid van het continent soliditeit te geven. Een verschuiving dezer krachtsverhoudingen of ernstige interne conflicten kunnen altijd nog de economische eenheid een ontijdig eind bezorgen. Met Engeland is dat risico minder groot. De verdere uitbouw der Gemeenschap zal geleidelijk moeten plaatsvinden opdat de integratie door voldoende dichtheid haar spankracht behoudt.

Zo schijnt toetreding der Verenigde Staten voorbarig en extreem. Ook Amerika is echter door de stroom geactiveerd. Het worstelt met het nieuwe vraagstuk hoe in een hoogontwikkelde economie stabiliteit en groei te combineren en aldus stagnatie te ontgaan. De versterking van zijn concurrentiekracht geeft daartoe de sleutel. Voor het eerst sinds honderd jaar staat deze op het spel. De plannen tot tariefhalvering zijn een stoutmoedige actie in de aangewezen richting.

Het is een markant kenmerk van onze tijd dat tegen de dreiging van de politieke Apocalypse een economische dynamiek zich openbaart, die men een Europees reveil zou mogen noemen. Hoe breder dit zijn werking uitstraalt, hoe creatiever zich de driften ook elders kunnen ontladen.

's-Gravenhage.

G. BROUWERS.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Stroomversnelling, door Prof. G. Brouwers	3	Boekbesprekingen:	
De handel van de niet-industriële landen met Europa en Amerika, 1953-1960, door Drs. F. J. M. Meyer zu Schlochtern en Drs. W. Tims	4	I. A. Yevenko: Planning in the U.S.S.R., bespr. door Prof. Dr. J. Tinbergen	17
De weg naar fusie voor het middelgrote bedrijf (I), door Ir. N. R. A. Krekel en Drs. T. G. van der Woerd	7	Dr. J. A. Geertman: Pro en contra uniforme prijzen van merkartikelen, bespr. door Drs. A. A. van Ameringen	18
Lopen de landbouwinvesteringen in Nederland in de pas?, door Dr. J. T. P. de Regt	10	Drs. R. Kool: Tropical agriculture and economic development, bespr. door Drs. N. Tiemstra	19
„Wat de wetenschap ons waard is”, door Mr. H. J. Marchés	14	Mededelingen voor economen	19
		Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	20

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; J. R. Zuidema.
 Redacteur-Secretaris: A. de Wit. Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.
 COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
 J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Zowel t.o.v. de Verenigde Staten als van West-Europa is de handelsbalans van de niet-industriële landen verslechterd. Relatief heeft deze achteruitgang zich vooral t.o.v. Noord-Amerika voltrokken. De grootste teruggang manifesteert zich in het handelsbalanssaldo van het overzeese sterlinggebied tegenover Noord-Amerika en van de niet-sterlinggebieden in Afrika en Azië tegenover West-Europa. Wat de oorzaken van de verslechtering betreft dwingt de geringe omvang van goud- en deviezenreserves tot een spoedige aanpassing van de invoer aan de uitvoer. Met de invloed van de conjunctuur in de industrielanden op het uitvoervolume kunnen slechts tijdelijke storings worden verklaard. Van grote invloed is evenwel de ruilvoetverslechtering na 1954. Weliswaar blijkt ook na correctie van deze factor een achteruitgang van de handelsbalans te bestaan, maar het is dan minder gemakkelijk hierin een trend te zien. Een belangrijk deel van de extra kapitaaltoevoer valt weg tegen de verslechtering van de ruilvoet. Tenslotte wordt het voordeel van deze verslechtering voor Nederland nagegaan.

De niet-industriële landen ¹⁾ hebben nagenoeg geen autonome invloed op de wereldconjunctuur. De voornaamste impulsen zijn steeds afkomstig van de industrielanden, die eenvoudigheidshalve in twee afzonderlijke groepen kunnen worden verdeeld, nl. Noord-Amerika en West-Europa. Deze verdeling heeft met name zin, omdat deze gebieden in de na-oorlogse jaren in conjunctureel opzicht geleidelijk een grotere mate van zelfstandigheid gingen vertonen. Dit wordt het duidelijkst gedemonstreerd door een vergelijking van het aantal recessies en de perioden waarin die plaatsvonden. Niet alleen was hun aantal in de Verenigde Staten groter, maar tevens kan niet steeds tot een direct verband tussen de conjunctuurschommelingen in beide landengroepen worden geconcludeerd. Op grond daarvan is het gewenst bij een onderzoek naar de ontwikkeling van de handel tussen industriële en niet-industriële landen, het handelsverkeer met Noord-Amerika en met West-Europa afzonderlijk te bezien.

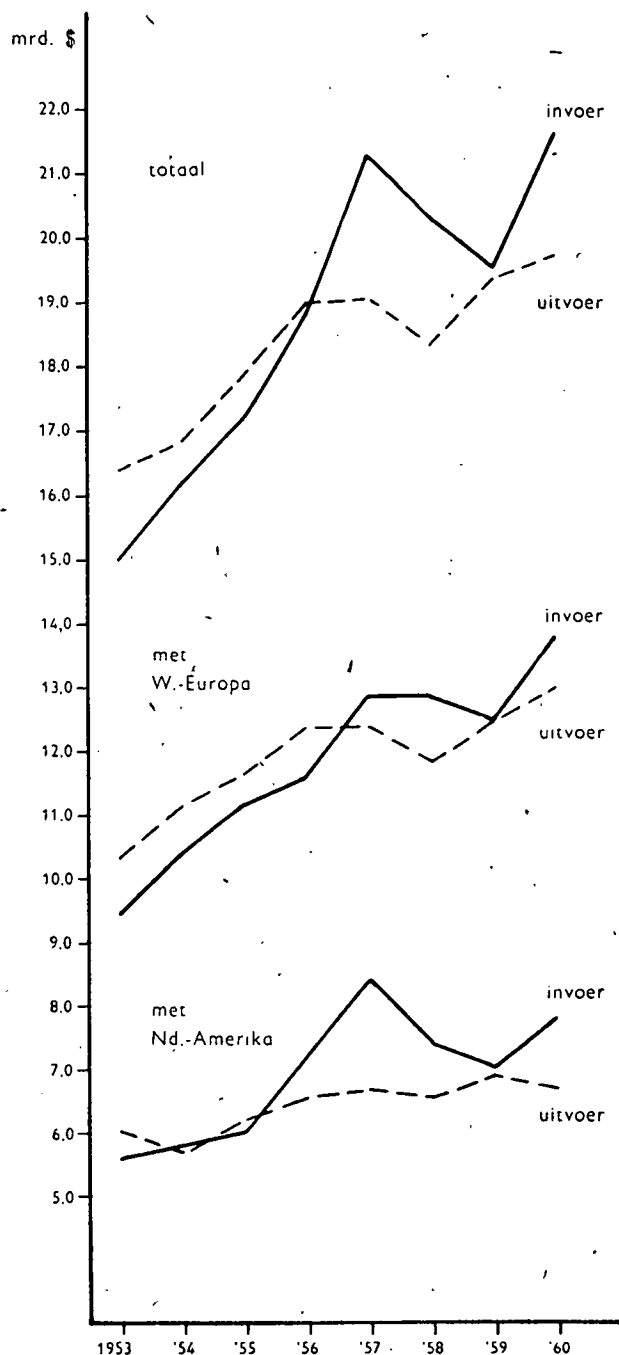
In figuur 1 is zowel voor de twee industriegebieden als in totaal het handelsverkeer met de niet-industriële landen weergegeven. Tussen 1953 en 1956 blijkt tussen de totale in- en uitvoer een gunstige verhouding te bestaan, maar in het daaropvolgende jaar neemt de invoer nog krachtig toe bij nagenoeg gelijke uitvoer. Het daaruit resulterende tekort op de handelsbalans is grotendeels terug te voeren op het handelsverkeer met de Verenigde Staten. De volgende jaren worden vooral gekenmerkt door een beperking van de invoer, die zich tot 1959 voortzet als reactie op de vermindering van de uitvoer in 1958. Vanaf 1959 neemt de uitvoer weer toe, waarop in 1960 een krachtig herstel van de invoer volgt.

De periode als geheel in beschouwing nemende valt op, dat de uitvoer naar Noord-Amerika een tragere groei vertoonde dan die naar West-Europa. Bovendien vertoonde de uitvoer naar Noord-Amerika tot driemaal een daling, nl. in 1954, 1958 en 1960, tegenover naar West-Europa slechts éénmaal. De Westeuropese markt blijkt, behalve belangrijker, dus een grotere mate van stabiliteit en een

¹⁾ Gedefinieerd in overeenstemming met de Verenigde Naties; de industriële landen zijn de leden van de O.E.S.O. (dus West-Europa en Noord-Amerika) en Japan, de overige landen buiten het communistisch blok vormen samen de niet-industriële landen. In het hierna volgende wordt eenvoudigheidshalve de handel van Japan en van de communistische landen buiten beschouwing gelaten.

De handel van de niet-industriële landen met Europa en Amerika, 1953-1960

Fig. 1. Handel (f.o.b.) van niet-industriële landen met industrielanden, 1953-1960

snellere expansie te vertonen dan de Amerikaanse. Tussen 1953 en 1960 nam de uitvoer naar Noord-Amerika toe met 11 pCt., naar West-Europa met 26 pCt. Voor de invoer bedragen deze percentages resp. 39 en 47. De relatie — ten opzichte van het handelsverkeer gemeten — verslechtering van de handelsbalans tegenover West-Europa was geringer dan tegenover Noord-Amerika, terwijl tevens het totale saldo voor de periode als geheel genomen tegenover West-Europa (\$ 0,54 mrd.) belangrijk gunstiger was dan tegenover Noord-Amerika (—\$ 4,12 mrd.).

Op zichzelf genomen behoeft een deficitaire handelsbalans nog geen reden tot bezorgdheid te zijn. Historisch kan worden vastgesteld, dat een dergelijke situatie pleegt op te treden in landen, diè een periode van snelle economische ontwikkeling doormaken. Het tekort wordt in dat geval gedekt door kapitaalimport uit de landen met een overschot op hun handelsbalans. Het behoeft geen nader betoog, dat dit met name bij de handel van de niet-industriële landen met Noord-Amerika het geval kan zijn, gezien de bedragen die jaarlijks in de vorm van hulpverlening aan eerstgenoemde landen toevloeien uit de Verenigde Staten.

Uit de figuur valt evenwel nog een ander aspect van de verhouding tussen industriële en niet-industriële landen af te lezen, te weten de opgetreden verslechtering van de handelsbalans. Zowel ten opzichte van de Verenigde Staten als tegenover West-Europa is een dergelijke ongunstige tendentie duidelijk waarneembaar. Ook indien binnen de groep der niet-industriële landen afzonderlijke gebieden worden onderscheiden, blijkt zich in de meeste gevallen een dergelijke ontwikkeling voor te doen. Dit is weergegeven door de opstelling in tabel 1.

TABEL 1.

Handelsbalansaldi van niet-industriële gebieden, 1953-1960^{a)}
(in mrd. \$)

	1953	1955	1957	1959	1960
Latijns Amerika					
t.o. Noord-Amerika	0,61	0,29	-0,81	0,17	0,09
„ West-Europa	0,44	0,29	0,10	0,08	0,11
Overzees sterlinggebied					
t.o. Noord-Amerika	0,09	0,05	-0,31	-0,10	-0,82
„ West-Europa	1,13	0,42	-0,07	1,01	0,62
Overige niet-ind. landen					
t.o. Noord-Amerika	-0,26	-0,22	-0,65	-0,22	-0,26
„ West-Europa	-0,67	-0,21	-0,51	-1,11	-1,63

Bron: G.A.T.T.: „International Trade 1960”, Genève 1961 (tabel in appendix).

a) Zowel invoer als uitvoer f.o.b.

De grootste achteruitgang manifesteert zich in het handelsbalanssaldo van het overzeese sterlinggebied tegenover Noord-Amerika en van de niet-sterlinglanden in Afrika en Azië tegenover West-Europa. De vraag doet zich voor, op welke wijze deze tekorten zijn ontstaan en hoe deze door de niet-industriële landen zijn opgevangen.

Wat de oorzaken van de verslechtering betreft, kunnen globaal gesproken vier — onderling nauw met elkaar verbonden — factoren van betekenis zijn geweest:

- (a) een toeneming van het invoervolume ten koste van de goud- en deviezenreserves;
- (b) de invloeden van de conjunctuur in de industrielanden op het uitvoervolume;

(I. M.)

- (c) een ongunstige ontwikkeling van de ruilvoet;
- (d) vergroting van de netto-kapitaalimport.

Ten aanzien van de invoer kan worden opgemerkt, dat deze zich met een vertraging van ongeveer een jaar aanpast bij de uitvoerontwikkeling. Zowel voor de totaalcijfers als voor het handelsverkeer met West-Europa blijkt dit duidelijk uit figuur 1. Bij het beleid ten aanzien van de invoer wordt dus, zij het na verloop van enige tijd, rekening gehouden met de omvang van de uitvoeropbrengsten. De niet-industriële landen zijn genoodzaakt tot een dergelijke politiek wegens de geringe omvang van hun gouden deviezenreserves. Deze laatste zijn nauwelijks voldoende voor een adequate financiering van de tekorten die ontstaan als gevolg van het faseverschil bij de ontwikkeling van de in- en uitvoer, en zullen daarom nooit kunnen dienen voor het handhaven, laat staan vergroten van het tekort op de handelsbalans. Dit betekent dat aan de invoerzijde de speelruimte voor deze landen zeer gering is en voor hen een gelijkmatige expansie van hun uitvoeropbrengsten van groot belang moet worden geacht.

Hiermede wordt het tweede genoemde punt geïntroduceerd: de invloeden van de conjunctuur in de industrielanden op het uitvoervolume. In de beschouwde periode vertoonde de uitvoer — met name naar Noord-Amerika — een aan schommelingen onderhevige ontwikkeling. De vertraagde aanpassing van de invoer, die hiervoor reeds werd vermeld, veroorzaakte verstoringen van de handelsbalans. Deze tekorten of overschotten zijn evenwel van tijdelijke aard. Dit was zeer duidelijk het geval in 1957 en 1958, toen het in 1957 ontstane deficit — gevolg van een zeer sterke groei van de invoer uit de Verenigde Staten — werd gecorrigeerd door vermindering van de invoer in 1958. De gelijktijdig optredende recessie in de industrielanden leidde er evenwel toe, dat ondanks de invoerbepijning het tekort op de handelsbalans bleef bestaan. Voortgezette invoerbepijning in 1959 viel echter samen met een hernieuwde expansie in de industrielanden, waardoor in 1959 de handelsbalans nagenoeg in evenwicht kwam. Ook hier geldt evenwel, dat slechts tijdelijke verstoringen uit dergelijke oorzaken kunnen worden verklaard. Dit wordt gedemonstreerd door de nagenoeg gelijke omvang van de reserves per ultimo 1956 en 1960.

De derde factor — de ontwikkeling van *de ruilvoet* — heeft in de jaren tussen 1954 en 1960 wel een duidelijke tendentie in één bepaalde richting. In tabel 2 is dit nader uitgewerkt met behulp van een vergelijking van het handelsbalanssaldo in lopende prijzen en in prijzen van 1953. Het verschil tussen de beide saldi geeft het resultaat weer van de verslechterde ruilvoet.

mutaties in de goud- en deviezenreserves rekening gehouden met wijzigingen in de trekkingsrechten op het Internationale Monetaire Fonds, omdat deze rechten in wezen een vorm van internationaal aanwendbare betaalmiddelen vormen.

Het saldo van de overige rekeningen, dat zowel een deel van de dienstenbalans (incl. kapitaalopbrengsten) als het kapitaalverkeer omvat, geeft inderdaad een duidelijke

TABEL 2. *Ruilvoetwijzigingen en hun gevolgen voor de handelsbalans van de niet-industriële landen, 1953-1960*

	(in mrd. \$)							
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Invoer uit industrielanden:								
tegen lopende prijzen	15,04	16,24	17,22	18,87	21,21	20,34	19,56	21,64
prijsindex (1953 = 100)	100	96	97	99	103	99	97	99
tegen prijzen van 1953	15,04	16,92	17,75	19,08	20,59	20,55	20,16	21,86
Uitvoer naar industrielanden:								
tegen lopende prijzen	16,38	16,87	17,84	18,98	19,06	18,39	19,39	19,75
prijsindex (1953 = 100)	100	102	102	101	101	97	93	95
tegen prijzen van 1953	-16,38	16,54	17,49	18,79	18,87	18,88	20,85	20,79
Saldo handelsbalans (f.o.b.)								
tegen lopende prijzen	1,34	0,63	0,62	0,11	- 2,25	- 1,95	- 0,17	- 1,89
tegen prijzen van 1953	1,34	- 0,38	- 0,26	- 0,29	- 1,72	- 1,67	0,69	- 1,07
ruilvoeteffect (ongunstig = -)	-	1,01	0,88	0,40	- 0,53	- 0,28	- 0,86	- 0,82

Bron: G.A.T.T.: „International Trade 1960” en U.N. Monthly Bulletin of Statistics, July 1961, p. X.

Na een belangrijke verbetering van de ruilvoet in 1954 trad vervolgens van jaar tot jaar een verslechtering op, die de aanvankelijke verbetering ruimschoots compenseerde. Weliswaar blijft, ook na correctie voor de ruilvoetverslechtering, de achteruitgang van de handelsbalans bestaan, maar het is minder gemakkelijk hierin een trendmatige ontwikkeling te zien.

Blijft nog de vierde factor, nl. de vergroting van *de netto-kapitaal invoer*. Hierover zijn geen gegevens voor de gehele periode beschikbaar, die in dit kader bruikbaar zijn. Daarom moet worden volstaan met een zeer ruwe benaderingsmethode, waarbij wordt uitgegaan van de handelsbalans zelf en de mutaties in de goud- en deviezenreserves. Aangezien per definitie de betalingsbalans in haar totaliteit in evenwicht is, kan het saldo van de onbekende rekeningen worden afgeleid uit mutaties die wel statistisch worden vastgelegd. Op grond daarvan kan het saldo van de diensten- en kapitaalrekeningen worden gevonden door het saldo van de handelsbalans te verminderen met de toeneming van de goud- en deviezenreserves. In de opstelling van tabel 3, waar een dergelijke berekening wordt weergegeven, werd voor de berekening van het handelsbalanssaldo uitgegaan van de invoer c.i.f., omdat kan worden aangenomen dat vervoerskosten, verzekeringspremies en bankkosten, die samen de zgn. c.i.f./f.o.b.-marge²⁾ vormen, voor de niet-industriële landen een invoer van diensten betekenen, omdat zij in slechts geringe mate deze diensten zelf kunnen verrichten. Tevens is bij de berekening van de

stijging te zien over de gegeven periode. Met 1957 als enige uitzondering blijkt een geleidelijke stijging van de kapitaaltoevoer aan de niet-industriële landen zich te voltrekken. Als deze toeneming tevens zou inhouden, dat het invoervolume in dezelfde mate het uitvoervolume daardoor zou kunnen overtreffen, dan zou het volle bedrag van de stijging een reële verbetering van de koopkracht van de niet-industriële landen inhouden. Wij constateerden evenwel reeds dat zich in dezelfde periode een belangrijke verslechtering van de ruilvoet voordeed, zodat een deel van de meerdere kapitaaltoevoer moest dienen om het ruilvoetverlies te compenseren. Indien 1954 daarbij als basisjaar wordt genomen, dan bedraagt het ruilvoetverlies in 1960 per saldo \$ 1,8 mrd., tegenover een toeneming van het „saldo overige rekeningen” met \$ 2,4 mrd. Uiteraard levert een vergelijking voor de periode beginnend met 1953 een minder ongunstig beeld (resp. \$ 0,8 mrd. en \$ 2,5 mrd.), maar ook dan valt een belangrijk deel van de extra kapitaaltoevoer weg tegen de verslechtering van de ruilvoet.

In dit verband is het tenslotte interessant, na te gaan wat het voordeel is geweest voor Nederland, voortkomend uit de ruilvoetverslechtering van de niet-industriële landen. Weliswaar zijn geen prijsindices voor de handel per gebied beschikbaar, maar het blijkt dat zowel voor

²⁾ Deze marge omvat alle kosten die worden gemaakt tussen het moment van aflevering voor verschepping en de aankomst van de goederen aan de grens van het bestemmingsland.

TABEL 3.

Handelsbalans, deviezenreserves en saldo overige rekeningen van de betalingsbalans van de niet-industriële landen, 1953-1960

	(in mrd. \$)							
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Totale invoer (c.i.f.) a)	24,67	26,24	28,50	30,27	34,02	31,98	31,18	34,40
Totale uitvoer (f.o.b.) a)	24,71	25,48	27,30	28,79	29,81	28,22	29,77	31,12
Saldo handelsbalans	0,04	- 0,76	- 1,20	- 1,48	- 4,21	- 3,76	- 1,41	- 3,28
Mutatie reserves	0,98	0,21	0,24	0,68	- 0,71	- 1,09	1,70	0,12
Saldo overige rekeningen	0,94	0,97	1,44	2,16	3,50	2,67	3,11	3,40

Bron: „International Financial Statistics”, november 1961. De landenindeling wijkt in geringe mate af van die in voorgaande tabellen.

a) Inclusief de onderlinge handel van de niet-industriële landen.

TABEL 4.
Invloed van wijzigingen in de ruilvoet op de handelsbalans van Nederland met de niet-industriële landen, 1953-1960
(in mln. \$)

	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Ned. uitvoer naar niet-ind. landen	561	617	688	709	737	718	766	826
Ned. uitvoerprijs (1953 = 100)	100	98	100	102	105	101	101	100
Id. uitvoer in prijzen van 1953	561	629	688	695	700	735	758	826
Ned. invoer uit niet-ind. landen	659	825	791	880	1051	979	969	1.008
Uitvoerprijs niet-ind. landen (1953 = 100)	100	102	102	101	101	97	93	95
Id. invoer in prijzen van 1953	659	808	775	871	1.040	1.008	1.037	1.068
Ruilvoeteffect op de handelsbalans (winst voor Nederland is +)	—	— 29	— 16	+ 5	+ 26	+ 36	+ 76	+ 50
Idem, in mln. gld.	—	— 110	— 61	+ 19	+ 99	+ 137	+ 289	+ 193

dit gedeelte van de Nederlandse uitvoer, als voor de invoer geldt, dat de pakket-samenstelling een redelijke mate van overeenstemming vertoont met de totale Nederlandse uitvoer, resp. met de totale uitvoer van de niet-industriële landen. Op grond daarvan kan eenvoudig worden volstaan met het deferen van de in- en uitvoerwaarden met behulp van prijsindices die voor grotere totalen zijn berekend. In tabel 4 is het resultaat van een dergelijke becijfering weergegeven.

De gevonden bedragen, die het Nederlandse ruilvoet-

voordeel weergeven dat in de afgelopen jaren werd verkregen, geven uiteraard slechts een globale indicatie. Enerzijds wordt een deel van deze „winst” doorgegeven aan onze overige handelspartners in de vorm van lagere uitvoerprijzen, terwijl anderzijds door een stijging van de prijzen van diensten tussen 1953 en 1960 (met name door de in het algemeen gestegen vrachtprijzen) nog een additioneel voordeel werd behaald.

's-Gravenhage. F. J. M. MEYER ZU SCHLOCHTERN.
W. TIMS.

De weg naar fusie voor het middelgrote bedrijf

(I)

INLEIDING

De weg naar fusie.

Er wordt wel gesteld, dat het toenemende aantal fusies, dat men in de afgelopen jaren in het bedrijfsleven kon waarnemen eerder een gevolg zou zijn van een algemene neiging tot samenwerken dan van een rechtstreeks streven naar kostprijsverlaging ¹⁾; anderzijds kon men onlangs uit onverdachte bron vernemen, dat concentratie van bedrijven in deze tijd „in de natuur der dingen ligt” ²⁾. Wanneer men van buiten af — of, zo men wil, van boven af — het verschijnsel beschouwt, komt men tot soortgelijke conclusies. Indien wij ons echter verplaatsen in het standpunt van de ondernemer, geloven wij, dat hij er verstandig aan doet zich te realiseren, dat alleen die fusie die leidt tot concrete verbetering van het bedrijfsresultaat, een succes wordt.

Bij de grote concerns, waar door middel van aandelenruil regelmatig fusies met middelgrote bedrijven tot stand komen, wordt de ontwikkeling van de overgenomen bedrijven geleidelijk ingepast in het algemene concernbeleid. De bedoelingen van dergelijke fusies kunnen door de betrokkenen veelal duidelijk afgeleid worden uit het bestaande beleid en de groeirichting van het concern. Voor de middelgrote bedrijven daarentegen is het zeer moeilijk iets te stellen tegenover deze gerichte machtsconcentratie van de grote concerns. Een fusie van gelijkwaardige middelgrote

¹⁾ Zie het artikel van Drs. E. van der Wolk in „Doelmatig bedrijfsbeheer” van november 1961.

²⁾ Zie het artikel van Drs. W. Hessel in „T.V.V.S.” van november 1961.

bedrijven kan immers niet voortbouwen op een reeds bestaand beleid. Voor de bedrijfsleiding betekent de fusie plotselinge schaalvergroting van alle problemen van minstens 1 op 2, terwijl bovendien een geheel nieuwe ontwikkelingspolitiek opgebouwd moet worden uit de tegen elkaar afgewogen belangen van de bestaande bedrijven.

Naast vraagstukken van zeggenschap, aanmerkelijk belang en psychologische drempels is daarom de juiste keuze van partners hier een groot probleem. Bij gebrek aan diepergaande keuzecriteria geschiedt de keuze van partners bij fusies van gelijkwaardige middelgrote bedrijven dikwijls op grond van betrekkelijk toevallige omstandigheden, zoals vestiging in hetzelfde gebied, toevallige ontmoetingen van directieleden in zakelijk of niet zakelijk verband, familierelaties, gemeenschappelijke commissarissen of bankrelaties enz.

Veel van deze hoopvol begonnen maar toch zo incidentele contacten leiden soms na jaren van moeizaam overleg tot een diepe teleurstelling. Met deze teleurstellingen voor ogen vraagt men zich af, of het niet mogelijk is reeds bestaande contacten te toetsen of nieuwe contacten te leggen door een wat meer systematische benadering van het fusievraagstuk. Wij menen inderdaad, dat dit mogelijk is en willen in dit en een volgend artikel enkele hoofdlijnen ontwikkelen, waarmee op een meer systematische wijze de weg naar fusie van gelijkwaardige middelgrote bedrijven kan worden afgelegd. Wij willen hierbij uitsluitend zgn. horizontale fusies beschouwen en niet de verticale fusies, zoals de combinatie van winning, raffinage en verkoop in de olie-industrie of de combinatie van hoogovens en automobiefabrieken. Immers, het middelgrote bedrijf dat

door zijn kleine omvang de optimale kostenstructuur nog niet bereikt heeft, is met horizontale fusies meer gebaat dan met verticale.

Voor het middelgrote bedrijf zouden wij de weg naar fusie in twee trajecten willen verdelen. In het eerste traject wordt, door analyse van de positie van het eigen bedrijf, een programma van eisen opgesteld, waaraan een eventuele fusiepartner zal moeten voldoen. In het tweede traject tracht men met dit programma van eisen in de hand een fusiepartner te vinden, waarmee een doeltreffend, snel en succesvol overleg kan worden begonnen.

Het belang van het bedrijf als geheel.

Wij willen uitgaan van het belang van het bedrijf als geheel. Dit lijkt een gemeenplaats, doch men bedenke, dat er grote verschillen kunnen bestaan tussen het bedrijfsbelang en het belang van een groep binnen of rond het bedrijf. Een goed voorbeeld hiervan is het belang van de aandeelhoudersgroep. Aandeelhouders kunnen met goede redenen een rem zetten op het expansietempo; zij willen bijv. hun zeggenschap onverkort handhaven of maken bezwaar tegen investeringen, die het rendement op de aandelen vele jaren laag zullen houden. Met even goede redenen kunnen zij in andere gevallen tenderen naar een overmatige expansie — al dan niet door fusie — in de hoop een couranter aandeel te verwerven, of omdat de groeikans en de veiligheid van een aandeel in een groot bedrijf hoger zijn dan in de — veelal besloten — familievennootschap.

Wanneer de bijzondere belangen van groeperingen in of rond het bedrijf reeds bij het eerste traject van het fusie-onderzoek mede in overweging worden genomen, bestaat het gevaar, dat een troebel beeld ontwikkeld wordt; wegen, die ook voor de aandeelhouders van groot belang zijn kunnen onverkend blijven, of aandeelhouders worden gedreven in een richting, die niet tot hun voordeel strekt. De belangen van aandeelhouders en op gelijke wijze ook de belangen van commissarissen, directeuren, werknemers en afnemers van het bedrijf moeten afzonderlijk aan de orde worden gesteld.

EERSTE TRAJECT:

ANALYSE VAN HET EIGEN BEDRIJF

Verkenning van de resultaten.

Een fusie treft alleen doel, wanneer — vooral op langere termijn bezien — de resultaten van het bedrijf aantoonbaar verbeteren. Deze verbetering moet op een of andere wijze tot uiting komen:

- een hoger rendement op het geïnvesteerde kapitaal, gerekend naar de feitelijke uitkering;
- een hoger inkomen voor ieder, die in het bedrijf zijn dagtaak verricht;
- een hoger niveau van zelffinanciering.

Een verbeterd resultaat kan alleen verwacht worden als een fusie een concreet perspectief opent op een forse sprong voorwaarts in een of meer hoofdfuncties, welke men een bedrijf in het maatschappelijk bestel kan toekennen, t.w.:

- de handelsfunctie;
- de ontwikkelingsfunctie;
- de productiefunctie.

Het voorgestelde onderzoek bestaat nu hierin, dat een of meer directeuren van het bedrijf, al naar behoefte tijdens de voortgang van het onderzoek gesteund door in-

of externe specialisten, elk der functies systematisch analyseren. Is er sprake van achterstand op de concurrenten? Welke nieuwe ontwikkelingen kunnen in de naaste toekomst in de technologie en op de markt worden verwacht? Tenslotte: op welke wijze kan een fusiepartner een versterking betekenen, die niet op redelijke termijn in eigen huis te verwezenlijken is?

Het gaat er bij het onderzoek om de parate kennis van bedrijf en bedrijfstak en de ondernemingszin, die in het bedrijf aanwezig zijn, te vangen in de concrete systematiek van de analytische methode. In het navolgende worden de genoemde hoofdfuncties nader uitgewerkt, waarbij 22 gevallen als voorbeeld worden gegeven, die deels aan de ervaring deels aan de literatuur zijn ontleend.

De handelsfunctie.

De handelsfunctie beheerst de in- en uitgaande stroom van middelen en produkten en is er in wezen op gericht deze stromen — via ontwikkeling en productie — van het hoogste aanbod te geleiden naar de grootste vraag. Op dit terrein ontmoeten wij allereerst de *financiering*. Op verschillende wijze kan een fusie de stroom van geldmiddelen naar het bedrijf verruimen.

Geval A: De fusie van een drietal bedrijven leidde tot een zodanige omvang van het geplaatste kapitaal, dat een beursnotering mogelijk werd. Een courant aandeel en betere financieringsmogelijkheden waren het gevolg.

Geval B: De bankkredieten van drie bedrijven konden worden omgezet in één obligatielening.

Geval C: Twee bedrijven werden door een fusie zo sterk, dat zij een reeks kleinere bedrijven tot aansluiting konden bewegen zonder dat hun positie aan kracht verloor.

Een volgende tak van de handelsfunctie is de *inkoop*. Het is duidelijk, dat vergroting van de bedrijfsomvang de positie tegenover leveranciers versterkt.

Geval D: Drie rijwielfabrieken konden door een fusie verschillende onderdelen normaliseren en tegen aanzienlijk lagere prijzen inkopen.

Door vergroting van de bedrijfsomvang kunnen dikwijls tussenschakels in de inkoop worden geëlimineerd.

Geval E: Na fusie van enkele wollenstoffenfabrieken kon men verantwoord voor eigen risico rechtstreeks op de wereldmarkt wol inkopen.

Het komt ook voor dat men ineens groot genoeg wordt om vroeger ingekochte onderdelen zelf te gaan vervaardigen.

Geval F: Na fusie van enkele apparatenfabrieken werd een eigen bedrijf voor kunststofprodukten (plastics) opgericht.

Een derde tak van de handelsfunctie is de *verkoop*. Deze kan op vele manieren door fusie worden versterkt. Zo kan het wenselijk zijn het marktaandeel in een bepaald artikel te vergroten.

Geval G: Een meubelfabrikant wil in de middenprijsklasse zijn meubels onder een merknaam pousseren en zoekt een fusiepartner om samen met hem het hiervoor minstens vereiste marktaandeel te verwerven.

Geval H: Een wollenstoffenfabrikant fuseerde met een gelijksoortig Belgisch bedrijf om twee maal per jaar samen een stalencollectie te ontwikkelen.

De totale markt van een produkt kan men zich verdeeld denken in marktgebieden en afzetkanalen. Bij een fusie is het mogelijk een complementair gebied of kanaal aan het afzetspectrum toe te voegen.

Geval I: Een fusie tussen twee textiel fabrieken maakte een combinatie van de afzet via grossiers en de afzet bij detaillisten mogelijk.

Geval J: Voor een fabriek van huishoudelijke apparaten, die 40 pCt. van de Nederlandse export van een bepaald artikel beheerst, maar slechts 10 pCt. van de binnenlandse omzet, wordt een partner gezocht met een bedrijf, dat een groot binnenlands marktaandeel, maar slechte exportresultaten heeft.

Om seizoensinvloeden te dempen of conjunctuurrisico's te verminderen kan een verbreding van het assortiment van grote waarde zijn.

Geval K: Een schoenfabriek, die met 70 pCt. van haar omzet in een zeer hoge prijsklasse ligt, gaat samenwerken met een bedrijf, dat vooral werkschoenen fabriceert.

De meeste afnemersgroepen hebben een reeks behoeften, waarin het gemiddelde bedrijf slechts voor een deel voorziet. Het kan voor een bedrijf van groot nut zijn, zijn afnemers op een breder terrein te bedienen door aan het eigen assortiment een complementair assortiment toe te voegen.

Geval L: Door samen te gaan werken met een schadeverzekeringsmaatschappij kon een levensverzekeringsmaatschappij met dezelfde inspecteurs een hogere premie-omzet behalen en haar afnemers — de tussenpersonen — beter bedienen.

Tenslotte kan men bij een zekere bedrijfsgrootte soms tussenschakels in de afzet elimineren.

Geval M: De fusie van een aantal machinefabrieken leidde tot de opzet van een eigen exportorganisatie voor de E.E.G. en een andere voor landen overzee.

De ontwikkelingsfunctie.

De ontwikkelingsfunctie beheerst de creatie van nieuwe produkten. Met een scherpe kijk op de markt dient men steeds opnieuw de technische mogelijkheden te verkennen. De „ontwikkeling” is vaak de ziel van het bedrijf; zij vergt echter enorme kosten en inspanningen. Een fusie nu verdeelt niet zelden de lasten over meer schouders, terwijl het effect van de ontwikkeling vaak op grotere schaal kan worden uitgebuit.

Als eerste mogelijkheid kan men zich voorstellen, dat twee bedrijven die elk een eigen technisch specialisme beheersen, fuseren om tot een spectaculair nieuw produkt te komen.

Geval N: De fusie tussen een fabriek van stalen ramen en deuren en een kunststoffenfabriek leidde tot de toepassing van kunststoffen in kozijnen en ramen.

Ook kan het verstandig zijn te zoeken naar een partner die in het bezit is van belangrijke octrooien.

„EUROPA-DAGEN 1962”

Inhoudende referaten en forum omtrent hedendaagse aspecten van de Europese integratie.
Te houden aan de Universiteit van Amsterdam op 18 en 19 januari 1962.

Geval O: De fusie tussen een grote ijzergieterij en een kleinere, die een belangrijk stuk ontwikkelingswerk verricht had voor de verwerking van hittebestendige materialen.

Tenslotte kunnen ook die fusies zeer succesvol zijn, die aangegaan worden om samen de research op een hoger niveau te brengen.

Geval P: Een fabriek van huishoudelijke apparaten zoekt een partner in de branche van technische koelinstallaties om samen nieuwe systemen te ontwikkelen voor huishoudkoelkasten.

De produktiefunctie.

Voorals ten aanzien van de resultaten, die bereikbaar zijn in de produktiesector, trekt fusie steeds meer aandacht³⁾. In tweeërlei opzicht kan een fusie voor de produktiefunctie vooruitgang betekenen: in de produktietechniek en in de produktiebeheersing. In de *produktietechniek* zijn de volgende ontwikkelingen denkbaar. Wanneer men de produktieseries weet te vergroten, dalen de vaste serie-kosten per eenheid.

Geval Q: Bij een fusie tussen automobiefabrieken konden — door gemeenschappelijke carrosseriemodellen in te voeren — de kosten van styling, stempels en matrijzen over een groter aantal eenheden worden verdeeld.

Het is dikwijls mogelijk door een fusie nieuwe produktiewijzen, die grotere investeringen vereisen, rendabel te gaan exploiteren.

Geval R: Een fusie tussen een aantal machinefabrieken leidde tot de opzet van een centrale, goed bezette automatendraaij.

Seizoensinvloeden op de machinebezetting kunnen door een fusie soms drastisch worden beperkt.

Geval S: Bij een fusie van twee katoenweverijen werd een 10 pCt. hoger machinerendement bereikt doordat beide bedrijven een markt met een uiteenlopende seizoenpiek bedienden.

Tenslotte ziet men tegenwoordig ook fusies waarbij een van de partners een deel van de personeelsproblemen van de ander oplost.

Geval T: Dit betrof een fusie tussen twee rijwielfabrieken, waarvan de een meer verkoopt dan bij de heersende personeelssituatie geproduceerd kan worden en waarvan de ander een capaciteitsoverschot heeft.

Voor een vergroot bedrijf biedt de *beheersing van de produktie* vele nieuwe mogelijkheden. Zo kunnen er gespecialiseerde staforganen worden opgericht.

Geval U: Bij een fusie van twee levensmiddelenfabrieken was een der eerste stappen de vorming van een dienst voor de kwaliteitsbeheersing op statistische grondslag.

Ook aan administratieve procedures kan groter aandacht worden geschonken.

Geval V: Hier werd door een fusie van drie steenfabrieken de mechanisatie van de order- en afleveringsplanning rendabel, hetgeen voor de bedrijven bijzonderlijk niet het geval was.

Amsterdam.
Rotterdam.

Jr. N. R. A. KREKEL, c.i.
Drs. T. G. VAN DER WOERD.

³⁾ Zie het artikel van Drs. G. M. C. Panhuysen in „T.V.V.S.” van november 1961.

In het onderstaande wordt een analyse gegeven van de agrarische investeringen in vaste activa in ons land. Deze investeringen worden o.m. vergeleken met die in de Duitse Bondsrepubliek. Tussen beide landen blijkt een duidelijk verschil in ontwikkeling te bestaan. Met name valt de sterkere nadruk op, die men in West-Duitsland op de structuurverbeterende investeringen legt. Zowel per hectare, per arbeidskracht als betrokken op de totale nationale investeringen zijn de agrarische investeringen in de laatste jaren in West-Duitsland aanzienlijk hoger dan in Nederland. Dit verschil in ontwikkeling blijkt ook heel duidelijk indien men voor beide landen het procentuele aandeel van de landbouwinvesteringen in de totale investeringen vergelijkt met het procentuele aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen. Het procentuele aandeel van de landbouwinvesteringen blijkt voorts kleiner te zijn dan het aandeel van de landbouw in de waarde van de nationale kapitaalgoederenvoorraad. De resultaten van het onderzoek doen de vraag rijzen, of de structuurverbeterende investeringen zich in ons land op een voldoende hoog niveau bewegen.

Lopen de landbouwinvesteringen in Nederland in de pas?

Inleiding.

De economische moeilijkheden, waarvoor de landbouw zich ziet geplaatst, dwingen deze bedrijfstak tot ingrijpende structurele aanpassingen. Enerzijds liggen deze aanpassingen in de institutionele sfeer; zo lijken integratie en een grotere mate van marktkennis en marktbeheersing onvermijdelijk. Anderzijds liggen de noodzakelijke structurele aanpassingen in de sfeer van de produktie-economie, waarvan substitutie van arbeid door kapitaal, bedrijfsvergroting en grotere specialisatie de voornaamste kenmerken zijn.

Deze omvormingen vergen omvangrijke investeringen zowel in de bedrijven zelf als in de sfeer van de collectieve voorzieningen (infrastructuur van de landbouw). Het is in het bijzonder op de feitelijke ontwikkeling van de agrarische investeringen in vaste activa dat wij in dit artikel het zoeklicht willen richten. Daarbij interesseert ons tevens de vraag hoe deze ontwikkeling moet worden beoordeeld.

Wat moet men tot landbouwinvesteringen rekenen?

De agrarische investeringen kan men splitsen in twee elementen. Enerzijds investeringen, die door de landbouwbedrijven zelf worden verricht en die zowel de produktie als het inkomen van de bedrijven rechtstreeks beïnvloeden. Wij zullen deze met de term bedrijfsinvesteringen aanduiden. Anderzijds investeringen die vooral van overheidswege worden gestimuleerd en ten doel hebben de produktieomstandigheden van de collectiviteit van de landbouw zodanig te wijzigen, dat de noodzakelijke aanpassingen van de individuele bedrijven zich kunnen voltrekken. Deze groep zullen wij structuurverbeterende landbouwinvesteringen noemen. Zo stelt de mechanisatie, die door de sterk veranderende prijsverhoudingen tussen kapitaal en arbeid krachtig voortschrijdt, voortdurend hogere eisen aan de cultuurtechnische omstandigheden (goede ontsluiting van het platteland door middel van verharde wegen, goede waterbeheersing onder andere in verband met de draagkracht van de grond, grote, goed gevormde percelen, opheffing van versnippering in het grondgebruik, grondverbetering e.d.).

Door het C.B.S. worden jaarlijks gegevens omtrent de agrarische investeringen in vaste activa gepubliceerd ¹⁾.

Deze statistiek bevat naast investeringen in gebouwen, machines en vervoermiddelen ook investeringen in weg- en waterbouwkundige werken. Laatstgenoemde post heeft betrekking op cultuurtechnische werken. Sinds 1958 is hieronder evenwel alleen dat deel van de kosten opgenomen, dat door de grondeigenaren zelf moet worden betaald; de rijksbijdragen in deze investeringen rangschikt het C.B.S. onder de rubriek overheidsinvesteringen.

Om de groep *agrarische bedrijfsinvesteringen* vast te stellen, hebben wij eerdergenoemde C.B.S.-gegevens iets gewijzigd door de investeringen in de veestapel eraan toe te voegen en het niet door rijksbijdragen gedekte deel der investeringen in weg- en waterbouwkundige werken ²⁾, alsmede de kosten van de in de IJsselmeerpolders van overheidswege gebouwde boerderijen ³⁾ in mindering te brengen.

Het meten van de omvang van de *structuurverbeterende landbouwinvesteringen* stelt ons voor grotere moeilijkheden omdat deze investeringen vaak in hoge mate zijn verweven met voorzieningen van algemeen economische en algemeen maatschappelijke aard. Wij zullen daarom hierbij iets langer moeten stilstaan.

Bij de structuurverbeterende landbouwinvesteringen zijn planologisch en financieel verschillende instanties betrokken zoals: a. de Cultuurtechnische Dienst van het Ministerie van Landbouw en Visserij; b. het Ministerie van Sociale Zaken; c. de Directie der Domeinen van het Ministerie van Financiën; d. het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, o.a. de Directie Wieringermeer.

Ad a.

Wat de Cultuurtechnische Dienst betreft zijn in dit verband van belang de ruilverkavelingsactiviteiten (in 1960 een totale investering van f. 77 mln.), de zgn. gemeente- en waterschapswerken (in 1960 een rijksbijdrage van f. 23 mln., hetgeen neerkomt op een totale investering van ca. f. 44 mln.) en de grond-

¹⁾ Zie Nationale Rekeningen.

²⁾ Dit is geschied aan de hand van interne gegevens van de Cultuurtechnische Dienst.

³⁾ Deze investeringskosten, die verband houden met het creëren van nieuwe produktiegebieden in de nieuwe polders, zijn door ons geheel tot de structuurverbeterende investeringen gerekend. De overweging is hierbij, dat de nieuwe polders mede dienstbaar worden gemaakt aan de sanering van het oude land.

verbeteringen in het kader van de zgn. boerenwerken (in 1960 een subsidie van f. 1,3 mln. en een totale investering van f. 2,9 mln.).

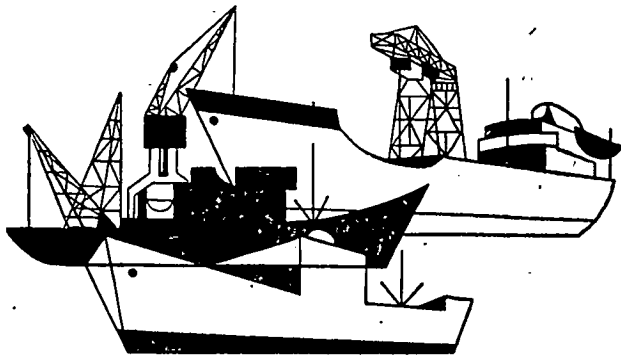
Deze laatste — de boerenwerken — zijn stellig ten volle als landbouwinvesteringen aan te merken. Voor gemeente- en waterschapswerken, waarin de Cultuurtechnische Dienst bijdragen verstrekt, is dit echter minder voor de hand liggend. Het gaat hier om gemeentelijke wegprojecten die een algemene ontsluitingsfunctie voor het platteland bezitten en om grotere waterbeheersingsprojecten van waterschappen die naast agrarische belangen ook algemene plattelandbelangen dienen (voorkomen van wateroverlast voor woonkernen, verspreide bebouwingen, wegen e.d.). Deze investeringen mag men daarom slechts ten dele als landbouwinvesteringen aanmerken.

Overeenkomstige investeringen als bij gemeente- en waterschapswerken worden in het kader van de ruilverkavelingen uitgevoerd. Zonder twijfel heeft ruilverkaveling in de eerste plaats ten doel de landbouwstructuur te verbeteren. De moderne ruilverkavelingen dragen echter sterk het karakter van werken ter algemene reconstructie van het platteland. Van de in 1959 en 1960 in stemming gebrachte ruilverkavelingsblokken blijkt 29 pCt. van de totale kosten te bestaan uit kosten voor aanleg en verbetering van wegen, 25 pCt. uit waterbeheersingswerken en 5 à 6 pCt. uit utiliteitswerken. Landschappelijke en recreatieve voorzieningen zijn daarnaast een steeds belangrijker deel van de ruilverkavelingskosten gaan uitmaken. Deze laatste voorziening kunnen zeker niet tot de echte landbouwinvesteringen worden gerekend. De aanleg en verbetering van wegen ten plattelande is echter evenmin een aangelegenheid die uitsluitend de land- en tuinbouwer als producent aangaat. Een zeer groot deel van deze wegen heeft een algemene ontsluitende functie voor de gehele plattelandsbevolking, die mede de beroepsmobiliteit, de dienstensector e.d. ten goede komt⁴⁾. Deze investeringen kan men dan ook niet ten volle als landbouwinvesteringen aanmerken.

Het is niet goed mogelijk de omvang van het zuiver agrarische deel in deze investeringen op wetenschappelijk verantwoorde wijze vast te stellen. Bij de statistische verwerking hebben wij deze investeringen dan ook voorshands voor 100 pCt. tot de landbouwinvesteringen gerekend, in de wetenschap evenwel dat daarmee een geflatteerd beeld wordt verkregen. Gelet op de kosten-samenstelling van deze werken zijn wij geneigd het niet-agrarische deel der ruilverkavelingsinvesteringen te schatten op ruim 35 pCt. van de totale ruilverkavelingskosten. Indien dit deel voor de zgn. gemeente- en waterschapswerken op ca. 50 pCt. wordt

⁴⁾ Dit is — het zou te ver voeren hierop in dit artikel nader in te gaan — ook een van de factoren die aanleiding geeft tot het verstrekken van rijksbijdragen in de kosten van deze werken.

(I. M.)

N.V. CORNS. SWARTTOUW'S STUWADOORS MAATSCHAPPIJ

ROTTERDAM

AMSTERDAM-ANTWERPEN-GENT

MOMBASA-DAR ES SALAAM-TANGA-MTWARA

gesteld, zou uit een en ander volgen, dat de in dit artikel verwerkte gegevens omtrent de totale Nederlandse landbouwinvesteringen met ca. 10 pCt. zijn overschat.

Ad b.

Cultuurtechnische werken hebben geruime tijd een belangrijke functie vervuld in het kader van de werkloosheidsbestrijding. Dit gebeurde en gebeurt thans — zij het in mindere mate — nog wel door deze werken gedeeltelijk in handkracht uit te voeren. Deze zgn. „aanvullende cultuurtechnische werken” worden gesubsidieerd door het Ministerie van Sociale Zaken. Van deze investeringen, in 1959 en 1960 resp. f. 60 en f. 46 mln., mag men uiteraard slechts dat deel van de uitvoeringskosten als landbouwinvestering aanmerken, dat overeenkomt met de kosten van deze objecten als deze op normale, gemechaniseerde wijze zouden zijn uitgevoerd. De ervaring leert, dat men als zodanig gemiddeld niet meer dan de helft van de „aanvullende werken” als echte landbouwinvestering kan aanmerken. Het restant is als een sociale overdrachtsuitgave te beschouwen.

Ad c.

Op domeingronden werd in 1960 voor f. 2,5 mln. aan verbeteringswerken uitgevoerd.

Ad d.

Onder de landbouwinvesteringen vallen voorts de ontginningskosten en de kosten voor de bouw van boerderijen in de Zuiderzeepolders, welke investeringen worden gefinancierd door de Directie van de Wieringermeer van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat.

De nieuwe polders bieden de mogelijkheid economisch gezonde landbouwbedrijven te stichten, welke bedrijven ook van grote betekenis zijn voor de structurele sanering van het oude land (verplaatsing — al dan niet rechtstreeks — naar de polders). Daarom hebben wij de investeringen in nieuwe gebouwen in de IJsselmeerpolders gerekend tot de structuurverbeterende landbouwinvesteringen en niet tot de bedrijfsinvesteringen.

Voorts hebben wij de door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat verrichte werken ten behoeve van de agrarische waterbeheersing, kleinere inpolderingen en landaanwinning op de Wadden onder de structuurverbeterende landbouwinvesteringen gerangschikt.

Men kan van mening verschillen over de vraag, of men de grote waterbouwkundige werken in de Zuiderzeepolderingen, die aan de landaanwinning voorafgaan, als agrarische investeringen moet aanmerken. Men denke hierbij aan de investeringen in dijken, havens, sluizen, gemalen, wegen, bruggen e.d. Ook hier hebben wij weer te maken met investeringen waarmee een combinatie van belangen wordt gediend. Naast de algemene waterhuishoudkundige betekenis en het belang voor de verkorting van de verkeersverbindingen tussen het westen enerzijds en het noorden en oosten van het land anderzijds, zal de betekenis van de Zuiderzeewerken in de toekomst vermoedelijk vooral ook liggen in de extra „ruimte” die hierdoor de groeiende Nederlandse bevolking en bedrijvigheid wordt geboden⁵⁾. Wij zouden de grote waterbouwkundige Zuiderzeewerken dan ook niet zonder meer ten volle als een landbouwinvestering willen aanmerken.

Gelet op het voorafgaande kan de omvang der structuurverbeterende landbouwinvesteringen niet exact worden vastgesteld. In het verdere betoog is er naar gestreefd de omvang ervan in elk geval niet te laag te stellen teneinde voor de landbouw geflatteerde conclusies te voorkomen. Er zijn daarom twee reeksen samengesteld:

a. een onzes inziens sterk geflatteerde reeks, waarin zijn opgenomen: de totale investeringen in het kader van ruilverkavelingen, bovengenoemde gemeente- en waterschapswerken, alle uitgaven in het raam van de aanvullende (cultuurtechnische) werken, cultuurtechnische investeringen door de Dienst der Domeinen en door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat met inbegrip van de grote waterbouwkundige Zuiderzeewerken, zoals ringdijken, havens e.d.;

⁵⁾ Zie ook: „Een structuurplan voor de zuidelijke IJsselmeerpolders”, Dienst der Zuiderzeewerken, 1961.

b. een reeks als a, onder aftrek van 50 pCt. van de aanvullende werken en voorts onder aftrek van de grote waterbouwkundige Zuiderzeewerken. In deze reeks zijn de ruilverkavelingsinvesteringen en de besproken gemeentewaterschapswerken nog voor 100 pCt. meegerekend. Hierdoor is ook deze reeks nog enigszins geflatteerd.

Beide reeksen zijn in de hierna volgende grafieken weer gegeven.

Beoordelingscriterium betreffende de omvang van de agrarische investeringen.

Is het al niet gemakkelijk een statistisch betrouwbaar inzicht in de agrarische investeringen te verkrijgen, moeilijker nog is de vraag te beantwoorden, of er — economisch gezien — te veel of te weinig in de landbouw wordt geïnvesteerd.

Theoretisch zou een rentabiliteitsbeoordeling ten opzichte van alternatieve investeringsprojecten buiten de landbouw een goede maatstaf zijn. Sommigen zijn geneigd rentabiliteiten van 15 pCt. en hoger, welke in de industrie behaald zouden worden, aan de landbouw ten voorbeeld te stellen. Wij zouden om verschillende redenen met dit soort vergelijkingen voorzichtigheid willen betrachten.

Om deze privaat-economische rendementen te kunnen bereiken, zijn vaak klimaatsinvesteringen van overheidswege noodzakelijk, welke de private ondernemer niet meecalculleert.

Voorts bedenke men, dat de rentabiliteiten, die in niet-agrarische sectoren worden behaald, in hoge mate worden gesteund door ondernemersovereenkomsten (kartels), die door de overheid zijn gesanctioneerd. Dit in tegenstelling tot de landbouw, welke veeleer werkt onder het regime van de volledige vrije mededinging.

In principe zouden ook de agrarische producenten zich aaneen kunnen sluiten, teneinde hun marktpositie o.m. door produktiebeperking te verstevigen. Gegeven de inelasticiteit van de vraag naar vele landbouwproducten zou dan ook de landbouw zich van hogere rentabiliteiten kunnen verzekeren. In een moderne volkshuishouding die o.a. streeft naar „freedom from want” — wat o.a. een relatieve overvloed van produkten met een groot consumers' surplus zoals voedingsmiddelen impliceert — zal de overheid dit evenwel nooit accepteren. Men kan zich afvragen, of een moderne welvarende volkshuishouding deze welvaart juist niet koopt ten koste van een matig renderende landbouw. De betekenis, die men moet toekennen aan het onaangetaast laten van de consumers' surplus, brengt men in de rentabiliteit van investeringen niet tot uiting.

Een te grote overvloed van agrarische produkten is uiteraard economisch ongewenst. Degenen die geneigd zijn op grond hiervan de rentabiliteit van agrarische investeringen bij voorbaat gering te schatten, willen wij erop wijzen, dat dit vraagstuk minder simpel is, naarmate men zich meer bewust is van de ernstige ongezonde toestand waarin de wereldmarkt van landbouwprodukten zich door allerlei kunstmatige invloeden bevindt en naarmate men minder geneigd is het economisch denken bij de toevallige nationale grenzen te laten ophouden.

Hoe men ook over de toepassing van een rentabiliteitscriterium voor ons doel moge denken, concreetisering ervan is echter nauwelijks mogelijk, omdat er onvoldoende inzicht bestaat in de rentabiliteit van private en publieke investeringen, ook buiten de landbouw.

Bij gebrek aan betere maatstaven hebben wij de omvang

van de agrarische investeringen getoetst aan de ontwikkeling van het aandeel der agrarische investeringen in de totale nationale investeringen ten opzichte van:

1. de ontwikkeling van het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen (grafiek 1) en
2. het aandeel van de landbouw in het nationaal vermogen.

Voorts zijn de ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in een E.E.G.-partner, de Duitse Bondsrepubliek ⁶⁾. Ofschoon ons hierover geen cijfers ter beschikking staan hebben wij de indruk, dat voor de Westduitse investeringen analoge opmerkingen van kracht zijn als voor Nederland zijn uiteengezet; ook voor dit land is van toepassing dat niet alle structuurverbeterende investeringen als zuivere landbouwinvesteringen mogen worden aangemerkt.

Nadere beschouwing van de cijfers.

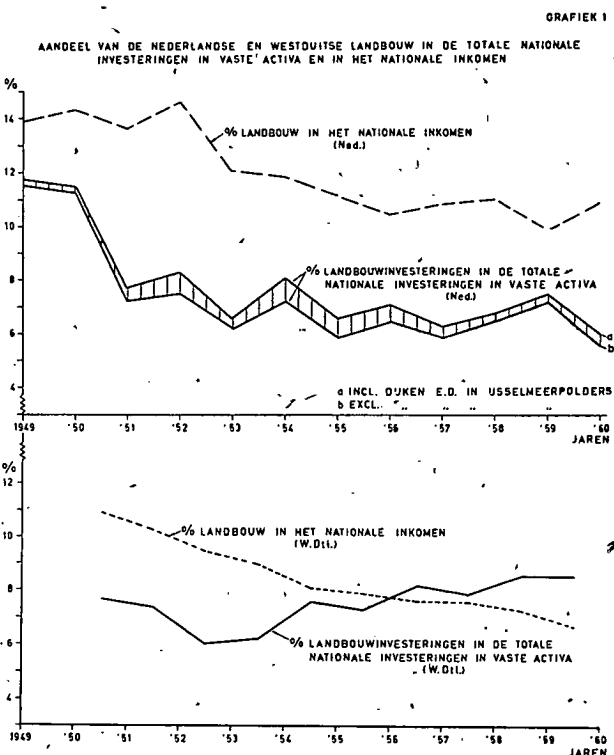
Het niveau van de totale investeringen.

De bedrijfsinvesteringen en de structuurverbeterende investeringen hadden volgens onze berekeningen in ons land in totaal het volgende beloop (in mln. glds.):

1950	430 (440)	1956	531 (573)
1951	310 (323)	1957	537 (568)
1952	318 (351)	1958	521 (547)
1953	313 (331)	1959	655 (683)
1954	411 (460)	1960	570 (604)
1955	404 (447)			

De tussen haakjes geplaatste cijfers geven de hoogte weer met inbegrip van alle aanvullende (cultuurtechnische) werken en de grote waterbouwkundige werken (dijken e.d.) in de IJsselmeerpolderingen ⁷⁾.

Uit grafiek 1 blijkt, dat de investeringen in de Nederlandse landbouw als onderdeel van de nationale inves-

⁶⁾ Verg.: Dr. H. J. Richnow: „Die Investitionstätigkeit der Landwirtschaft” im „Agrarwirtschaft” van januari 1960 (aangevuld met gegevens over 1959/1960).

⁷⁾ Voor zover nodig, zijn in de grafische voorstellingen voor Nederland eveneens twee lijnen getrokken, waarvan — zoals werd betoogd — de bovenste lijn een geflatteerde maximumraming weergeeft.

teringen zich niet paritair hebben ontwikkeld met het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen. Deze constatering blijft onaangestast, ook al zou men de grote waterbouwkundige Zuiderzeewerken en de „aanvullende (cultuur-technische) werken” voor 100 pCt. als landbouw-investeringen willen beschouwen. Zelfs dan blijkt in dit opzicht voor de periode 1950-1960 het percentage voor de investeringen gemiddeld ruim éénderde achter te blijven bij het percentage van het inkomen.

Beziet men het aandeel in de Nederlandse kapitaal-goederenvoorraad dan komt men tot analoge conclusies. Volgens door ons gemaakte berekeningen kan men de waarde van de in de landbouw aanwezige kapitaalgoederen incl. voorraden en grond voor 1958 op f. 17,5 à f. 18 mrd. stellen. Daartegenover is de waarde van de nationale kapitaalgoederenvoorraad in 1958 f. 140,4 mrd.⁸⁾, zodat het aandeel van de landbouw hierin 12 à 13 pCt. bedraagt. Zonder cultuurgrond kan men dit aandeel voor de landbouw op 10 pCt. stellen. Zoals uit grafiek 1 kan worden afgelezen beweegt het aandeel van de landbouw-investeringen in de nationale investeringen zich echter op een belangrijk lager niveau (6 à 7 pCt.).

Onze cijfers krijgen een interessante achtergrond, indien zij worden geplaatst tegenover Westduitse gegevens. Sinds 1953 kan men namelijk in bedoeld land een ontwikkeling waarnemen, waarbij het aandeel van de agrarische investeringen in de totale nationale investeringen in een voortdurend gunstiger verhouding komt te staan tot het aandeel van de Duitse landbouw in het nationaal inkomen. Daardoor is sinds 1957 het procentuele aandeel van de landbouw-investeringen zelfs groter geworden dan met het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen overeenkomt. Hoewel dit inkomensaandeel in de Duitse Bondsrepubliek kleiner is dan in Nederland, is het procentuele aandeel van de landbouw-investeringen in West-Duitsland groter dan in ons land.

In de volgende paragraaf is nagegaan hoe de samenstellende delen — de bedrijfsinvesteringen en de structuurverbeterende investeringen — zich in beide landen hebben ontwikkeld.

De ontwikkeling van de bedrijfs- en structuurverbeterende investeringen.

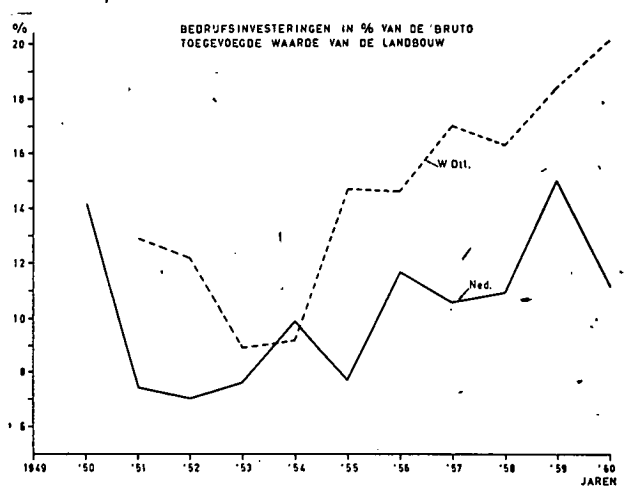
Teneinde een vergelijkingsbasis te hebben, zijn beide groepen investeringen voor Nederland en de Duitse Bondsrepubliek betrokken op de bruto toegevoegde waarde van de landbouw.

De *bedrijfsinvesteringen* zijn in grafiek 2 in beeld gebracht. Uit deze grafiek blijkt dat deze investeringen zich in West-Duitsland — ten opzichte van de bruto toegevoegde waarde van de landbouw — in het algemeen op een hoger niveau bewegen dan in ons land. In Nederland ligt dit niveau de laatste jaren rond de 12 pCt. Het jaar 1959 maakt hierop tijdelijk een uitzondering als gevolg van uitzonderlijk hoge investeringen in de veestapel. In West-Duitsland zien wij een tamelijk duidelijke trendmatige stijging tot 20 pCt. in 1960. Hierin kan men waarschijnlijk ten dele mede de invloed bespeuren van de zgn. „Zinsverbilligung” die in dit land bij de kredietverlening aan de landbouw op ruime schaal wordt toegepast.

Een zeer frappant verschil in ontwikkeling kan men in de *structuurverbeterende investeringen* waarnemen, welke

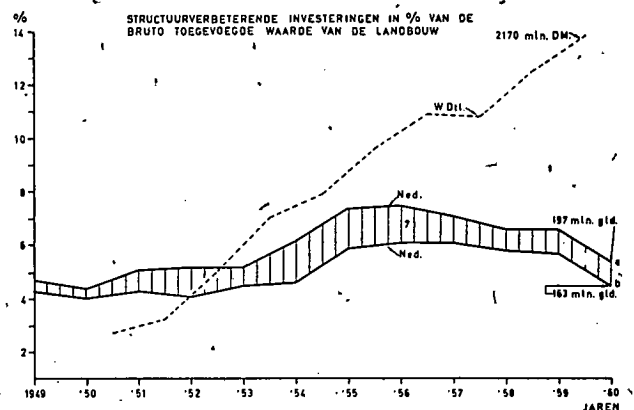
⁸⁾ C.B.S.: „Statistische en Econometrische Onderzoeken”, 3e kwartaal 1960.

GRAFIEK 2

in grafiek 3 zijn weergegeven. Lag in 1952/1953 het niveau van deze investeringen in Nederland relatief nog boven dat van de Duitse Bondsrepubliek, nadien geeft West-Duitsland een zeer snelle toeneming van deze investeringen te zien tot het vijfvoudige van het peil in 1950/1951 en tot een veelvoud van dat in ons land. Tegenover een krachtige stijging in West-Duitsland staat in Nederland sinds 1957 een daling.

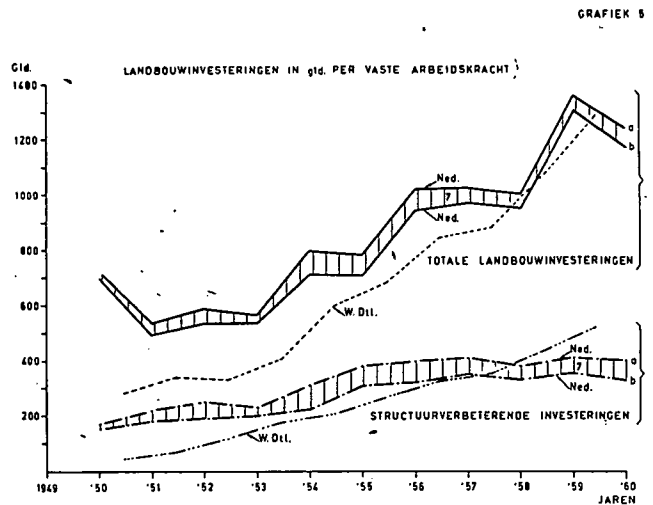
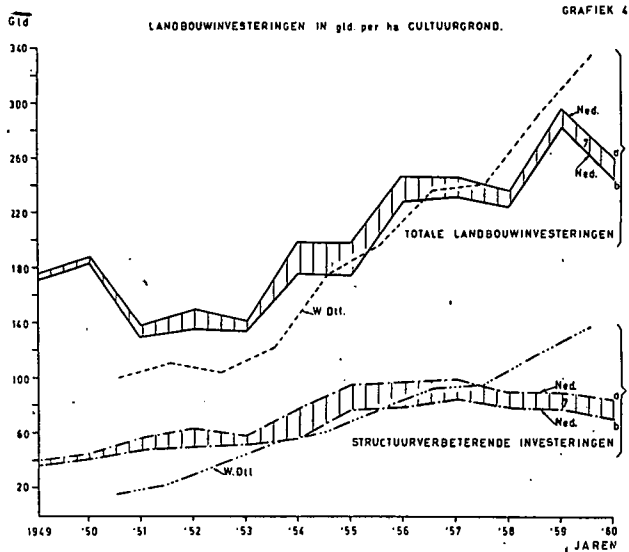
GRAFIEK 3

Deze ontwikkeling illustreert wel zeer duidelijk de hoge prioriteit die door de Duitse Bondsregering en de Länder aan de structuurverbetering van de landbouw wordt gegeven, teneinde deze bedrijfstak een gezondere economische grondslag te geven. Vermoedelijk zal het streven de Duitse landbouw voor te bereiden op de in de E.E.G. te verwachten concurrentie aan deze ontwikkeling niet vreemd zijn.

Zoals bekend streeft de Europese Commissie in het raam van het gemeenschappelijk landbouwbeleid o.a. naar een coördinatie van het structuurbeleid in de partnerlanden. Het zal interessant zijn te zijner tijd te vernemen, hoe de Europese Commissie de blijkbaar divergerende nationale inspanningen en ontwikkelingen interpreteert in het licht van de afzetverwachtingen en de relatief gunstigste vestigingsplaatsen van de landbouw binnen het E.E.G.-gebied.

Tot slot is in de grafieken 4 en 5 een overzicht gegeven van het beloop van de investeringen per ha cultuurgrond en per arbeidseenheid. Ten aanzien van de betrouwbaarheid van de investeringen per arbeidseenheid moeten wij

een voorbehoud maken. Het daaromtrent beschikbare statistische materiaal is wankel, terwijl het eveneens zeer moeilijk is vast te stellen in hoeverre de cijfers tussen de landen onderling vergelijkbaar zijn. Aangezien vergelijkbare gegevens omtrent de beroepsbevolking in manjaren ontbreken, moeten wij volstaan met gegevens omtrent het aantal vaste arbeidskrachten. Het niveau van de lijnen in grafiek 5 is, gezien het bovenstaande, minder betrouwbaar dan de helling van de lijnen.

In grafiek 4 komen analoge tendenties tot uiting als hiervoor reeds gesignaleerd. Tot voor enkele jaren heeft het totale Duitse investeringsniveau in de landbouw per ha iets achter gestaan bij dat in Nederland. De laatste jaren is hierin verandering gekomen. Vooral ten aanzien van de *structuurverbeterende investeringen* per ha cultuurgrond springt duidelijk een doorbreking van het Nederlandse investeringsniveau door de Duitse Bondsrepubliek in het oog. Ook indien men deze laatste investeringen betreft op het aantal vaste arbeidskrachten blijft deze conclusie van kracht.

Besluit.

De gegeven analyse van de investeringen in de landbouw heeft een duidelijk verschil in ontwikkeling te zien gegeven tussen Nederland en de Duitse Bondsrepubliek. Met name valt de sterkere nadruk op, die men in West-Duitsland op de structuurverbeterende investeringen legt. Zowel per ha, per arbeidskracht, als betrokken op de totale nationale investeringen zijn de agrarische investeringen de laatste jaren in West-Duitsland aanzienlijk hoger dan in Nederland.

Dit verschil in ontwikkeling blijkt ook heel duidelijk, indien men voor beide landen het procentuele aandeel van de landbouwinvesteringen in de totale investeringen vergelijkt met het procentuele aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen. Het procentuele aandeel van de landbouwinvesteringen blijkt voorts kleiner te zijn dan het aandeel van de landbouw in de waarde van de nationale kapitaalgoederenvoorraad.

Het is wenselijk zich nader te beraden over de ontwikkeling van de structuurverbeterende investeringen, aangezien het voorafgaande twijfel heeft gewekt of deze zich op een voldoende hoog niveau bewegen.

De Bilt.

Dr. J. T. P. DE REGT.

„Wat de wetenschap ons waard is”

Wetenschap contra menselijkheid?

Bijna een jaar geleden werd in dit tijdschrift de vraag gesteld „Wat de mens ons waard is”¹⁾. Een psychiater wees op de kille verzakelijking van de samenleving en het verval van zedelijke waarden. Met name keerde hij zich tegen de overheersing van het economisch principe in de intermenselijke omgang. Voorts noemde hij als symptoom van ontmenselijking de in tal van wetenschappelijke kringen ontstane mentaliteit, welke in de mens nog slechts een interessant materieel object pleegt te zien. Een econoom²⁾ antwoordde hierop, dat de wetenschap het niet zonder abstracties kan stellen. Zou de economie bijvoorbeeld niet steunen op de visie, dat de mens een rationeel handelend subject is, dan zou er weinig economie overblijven. Bovendien plaatste hij tegenover de wetenschap de individuele levensbeschouwing, welke, al naar gelang van haar inhoud, de doelstellingen van de wetenschap kan toejuichen of afwijzen.

Beide schrijvers constateren — de ene afkeurend, de ander verontschuldigend — dat er een controversie bestaat tussen het menszijn en de wetenschap van de mens, in casu de economie. Intussen is het gevaarlijk deze controversie uit enige levensbeschouwing te laten ontspruiten, tenzij men levensbeschouwingen bedoelt, welke *niet* het normale menszijn, d.w.z. het bestaan van de mens als zedelijk, redelijk en verantwoordelijk wezen, vooropstellen.

Doet men dit wel, dan is iedere tegenstelling tussen wetenschap en menszijn een ernstig verschijnsel. Te meer omdat de hedendaagse mens aan alle kanten door de wetenschap is ingesponnen; hij is er afhankelijk van geworden. Zo hij zelf geen „man van de wetenschap” is, is

¹⁾ R. Fentener van Vlissingen: „Wat de mens ons waard is” in „E.-S.B.” van 4 januari 1961, blz. 4.

²⁾ Drs. H. J. Teunissen in „E.-S.B.” van 1 februari 1961, blz. 102.

hij een van haar produkten. De wetenschap bepaalt zijn arbeid en een goed deel van zijn gedragingen, zijn maatschappelijke plaats, zijn „Umwelt”. En daarom doet zij ook haar invloeden gelden op zijn zedelijke habitus, zijn moreel, lust en onlust, vreugde en leed, verantwoordelijkheid en plicht, denken en niet-denken.

Splijtingsprocessen en reducties.

Opmerkelijk zijn de veranderingen in de verhouding tussen de wetenschap en het profane leven, die zich omstreeks de 17e eeuw beginnen af te tekenen, en die tot tal van splijtingsprocessen hebben geleid. Toen het groeiend maatschappelijk streven naar zekerheid en macht meer en meer op de wetenschap beslag ging leggen en haar in toepassing bracht, viel deze langzamerhand uiteen in een *zuivere* wetenschap en in een, steeds omvangrijker wordend gebied van *toegepaste* wetenschap, waarvoor nauwelijks meer grenzen zijn aan te geven. Parallel met deze splitsing loopt een andere. De menselijke arbeid werd in twee componenten ontbonden: hij werd gespleten in *ontwerparbeid* en *uitvoeringsarbeid*. Door het construeren en vervolmaken van *zelfproducerende systemen* — machines, apparaturen, methoden, enz. — was het namelijk gelukt de eigenlijke productie *buiten* de mens te brengen. Het productieproces werd op materiële systemen afgewenteld, waarbij aan de mens bedienende functies *binnen* deze systemen werden toegewezen. De arbeid viel uiteen in een *geestelijke* taak en een *materiële* — in ontwerparbeid en uitvoeringsarbeid.

Bij deze splijting, die geleidelijk tot de splijting van het arbeidende mensdom in managers en executives zou voeren, werd de *fundamentele* betekenis miskend, welke „ongespleten arbeid” als mens-vormende bezigheid heeft. Eertijds was arbeid een activiteit, waarbij geestelijke en materiële kwaliteiten *onverbrekelijk* waren betrokken. Gedurende zijn arbeid ontwikkelde de mens zowel materiële vaardigheid als geestelijk-morele hoedanigheden: verantwoordelijkheid, creativiteit, offervaardigheid, enz. Hij „wijdde” zich aan zijn arbeid. Ieder arbeidsprodukt was de persoonlijke expressie van zijn vervaardiger. Arbeid was een volwaardige bezigheid, welke de mens vormde en zijn drang tot activiteit bevredigde.

Voortaan — na de splijting van de arbeid — hield een wetenschappelijk gevormde minderheid zich bezig met het ontwerpen van zelfproducerende systemen. Hoewel deze arbeid een *volwaardig* karakter bleef behouden, leidde haar afsplitsing niettemin tot gevolgen, welke niet werden voorzien. Hierop wordt in de volgende paragraaf teruggekomen. De uitvoeringsarbeid, welke de meerderheid ging verrichten — de bediening van systemen — werd *onvolwaardig*. Andere mogelijkheden laten zelfproducerende systemen niet toe. Hun principe is automatisme en herhaling. Het door de mens ontworpen automatisme evenwel heeft grenzen: ieder zelfproducerend systeem — onverschillig of het een machine betreft, een installatie of een administratie — heeft onzelfstandige schakels (op zijn minst bij het begin en het einde), waarbij bediening onvermijdelijk is. Deze omstandigheid noodzaakt de homo faber van een dergelijke systeem, tegelijkertijd met zijn creatie, óók de onpersoonlijke homo servus te ontwerpen, die door geijkte bediening het automatisme van het systeem moet waarborgen.

In dit verwetenschappelijkte bedieningsproces worden zedelijke kwaliteiten overbodig. Zolang de mens zijn *plicht* doet — iets anders dan verantwoordelijkheid dragen (die bij de ontwerparbeid berust) — ontstaat het arbeids-

produkt immers vanzelf. Niet de mens produceert, doch het *systeem*, dat rigoureuze discipline eist, en op straffe van niet-functioneren geen persoonlijke vrijheden kan toestaan. Maar daardoor onthoudt het de mens ook de mogelijkheid in en door zijn arbeid geestelijk-morele kwaliteiten en behoeften te ontwikkelen en te bevredigen. Naar geest en moreel blijft de mens onvolwassen. Zijn gedragingen gaan gelijkenis vertonen met het *theoretische*, gereduceerde, conformistische en a-morele beeld, dat, gelijktijdig met het produktiesysteem, van *hem* werd ontworpen.

Dit is namelijk het geval: er werden en worden theorieën in *praktijk* gebracht, die, ofschoon waardevol en nuttig als theorie, *strijdig* zijn met de levende en „eenmalige” realiteit van het menselijk bestaan. Aan dit in-praktijk-brengen heeft de economie een belangrijk aandeel. De invoering van zelfproducerende systemen rekent zij tot een van haar belangrijke taken. Haar greep op de samenleving werd hierdoor hoe langer hoe steviger. Daarbij raakte zij de mens vooral in zijn *arbeid*, en dit is het punt, waar zij niet-materiële hoedanigheden en behoeften heeft miskend en verwaarloosd. Deze gang van zaken is verklaarbaar: de ontwikkeling van de economie valt voornamelijk in de perioden van rationalisme en positivisme. Getroffen door de natuurwetenschappen en haar resultaten, ging ook de economie zich van natuurwetenschappelijke methoden bedienen. Nolens volens werd zij daardoor genoodzaakt de drager van het economisch handelen — de mens — te reduceren tot een ponderabel en „waardevrij” element.

Achter deze fictie verbleekte langzamerhand de werkelijke mens. Pas als de *gevolgen* van zijn onvolwaardige bezigheden zich overduidelijk gaan openbaren — veranderde houding jegens de arbeid, verminderde plichtbeachtiging, materialisme, mentale tekorten, enz. — komt hij weer in de belangstelling. Deze evenwel richt zich, in overeenstemming met het natuurwetenschappelijk denken, op de buitenkant, op de „factor mens”. Daarom werd ondanks omvangrijk onderzoek en introductie van talrijke palliatieven in ons economisch bestel, o.a. human relations, „social ethic”, bedrijfspsychologie en een gehele entouragecultus, de *oorzaak* van de veranderde houding en gedraging niet onderkend. Integendeel; men stelde zich met een nieuwe fictie tevreden: de mens was nog niet „aangepast” aan de gewijzigde omstandigheden.

Dat de „niet-aangepaste mens” het resultaat zou kunnen zijn van een niet aan de mens aangepaste wetenschap, werd nauwelijks overwogen. Onze schijn-objectiviteit — de „objectiviteit”, die niet naar haar eigen, diepere motiveringen vraagt — staat ons daartoe in de weg. Adam Smith maakte zich reeds bezorgd dat de voortschrijdende *verdeling* van de arbeid de geestelijke gezondheid zou schaden. Doch pas na zijn tijd, toen de *splijting* zich doorzette, toen de geestelijk nog vrije arbeid van de manufactuur plaatsmaakte voor de onvrije bediening, werd het moreel in zijn wortel aangetast.

Het is verheugend, dat de werkelijke verbanden meer en meer worden doorzien. Er is een groeiend besef, dat onze economisch georganiseerde bedieningsarbeid, welke geen „inwendige produktiviteit” toestaat, *compensatie* behoeft in de vorm van volwaardige bezigheden. Misschien dat bij de bestudering van het urgent wordende probleem van de vrijetijdsbesteding hiervoor een oplossing wordt gevonden. Wat vooral echter nodig is — ook voor het vrijetijdsprobleem — is een meer dan natuurwetenschappelijk inzicht in het wezen van de mens en zijn arbeid.

Economische economie?

Sommige van de wetenschappen van de mens hebben zich door natuurwetenschappelijke methoden sterk laten beïnvloeden. Niet alleen de economie — ook de sociologie, de wetenschap van de arbeid en de psychologie zijn er niet aan ontkomen. Deze wetenschappen zouden gaarne „exact” willen zijn en kwantitatieve wetten opstellen, ook daar, waar kwalitatieve wetten meespelen. Vandaar hun reducties en abstracties. Logischerwijs moet deze afsplijtingsmethodiek tot strijdigheden en inconsequenties voeren. Zo kan men zich afvragen of een economie, die overweegt haar diepere — in wezen geestelijke en zedelijke — aspecten aan de sociologie of psychologie te delegeren, nog een wetenschap van de mens is, of een toepassing van de wiskunde. Anderzijds blijft dezelfde economie opereren met begrippen als arbeid, rationeel handelend subject, behoefte, nut, enz., d.w.z. met begrippen, die zonder geestelijk-morele componenten ondenkbaar zijn. Afbakening van een formeel object wordt hierdoor niet gemakkelijker.

In de economie is men zich van deze moeilijkheden wel bewust; althans in de kringen, waar zij als zuivere wetenschap wordt beoefend. In de uitgestrekte gebieden echter, waar zij *toepassing* vindt, doet zich het verschijnsel voor — ook dit is niet tot de economie beperkt — dat, terwijl echte wetenschap voorzichtig en terughoudend is, de toegepaste wetenschap de neiging vertoont de verworven kennis als definitieve waarheid te verkondigen en aan te wenden. De practici, die het economische leven beheersen, en veelal zijn opgeleid in kwantitatieve categorieën van doen en denken, geven zich er meestal weinig rekenschap van dat hun weten een gereduceerd weten is. Het spreekt bijna vanzelf, dat deze verdunning van de wetenschap niet zonder gevolgen blijft. De economisch geschoolde mens, normaliter bij *ontwerparbeid* betrokken, weet voortreffelijk overweg met het economisch *principe*. Doch hij voelt zich minder thuis in de dieper wortelende, economische en andere *motieven*, d.w.z. in de richtingbepalende drijfveren van gedrag en handelen. Op deze punten — de typisch *menselijke* motieven — is zijn inzicht veelal ontoereikend. Vaak komt deze leemte tot uitdrukking in een onbekommerde toepassing van geleerdheid. Nog vaker manifesteert zij zich in een verzwakking van de kritische houding jegens de *eigen* taak; en wel dermate, dat de vraag, of onze economie nog wel economisch wordt beoefend, het overdenken waard is.

Het splijtingsproces van de arbeid kan hiervoor als aanknopingspunt dienen. Bij dit proces werden de elementen *geest* en *routine* uiteengerukt, welke bij normale bezigheid niet alleen een *eenheid* vormen, doch ook in voortdurende *wisselwerking* met elkaar staan. De eenheid werd verbroken, de wisselwerking werd in het gunstigste geval gereduceerd tot een technisch niveau. De geest viel toe aan de ontwerparbeid, de routine aan de uitvoering. Vandaar de karakteristieken van onze arbeidspiramide: geest aan de top, en routine aan de basis.

Onderscheidt men de top nog in leiding en organisatie, dan worden de drie sectoren zichtbaar, waarop ons maatschappelijk productieapparaat is gebaseerd: leiding, organisatie (staffunctionarissen) en uitvoering. Maar tevens wordt zichtbaar wat er aan bindende elementen in deze trias *economica* is gaan ontbreken: de relatief kleine leiding bedrijft politiek, de omvangrijke organisatie past wetenschap toe, de massale uitvoering bedient de systematieken, welke haar worden voorgelegd. In deze geïsoleerde sectoren is het voornamelijk de *organisatie*, welke het eigenlijke productieproces ontwerpt en bestuurt. Zij wordt

echter minder door de uitvoering gereïmd en gebonden dan in de tijden, toen ontwerp en uitvoering nog in één hand waren verenigd. De hedendaagse organisatie organiseert arbeid, zonder deze zelf uit te voeren.

Ook naar de andere kant — de leiding — is de organisatie minder gebonden dan voorheen. Vanwege haar deskundigheid heeft men haar nodig. Haar wetenschappelijke achtergrond verleent haar gezag. Meestal worden haar aanbevelingen dan ook gretig aanvaard. De organisatie mist dus enerzijds de rem van de materiële uitvoering. Anderzijds kan de leiding haar geen grote beperkingen opleggen; in veel gevallen is zij niet eens bij machte dit te doen. De hieruit voortkomende onafhankelijkheid en ongebondenheid is oorzaak dat de organisatie, wier arbeid — in tegenstelling tot de uitvoering — *bewrediging in zichzelf* vindt, voortdurend in de verleiding verkeert van haar geestelijke vrijheden gebruik te maken, d.w.z. de grenzen van haar economische taak te overschrijden en *meer arbeid* te creëren, voor zichzelf en voor de uitvoering, dan maatschappelijk noodzakelijk is.

Het is namelijk zo, dat de geest — het instrument van de ontwerparbeid — *geen economisch principe* kent ten aanzien van zichzelf (wel economische motieven). De geest qua talis is *niet* op beperking uit, doch op *expansie*. Hij *zoekt* arbeid. Slechts het vervelende element van een bezigheid, het routine-aandeel, vraagt om *restrictie* — om verwezenlijking van het economisch principe. En zelfs deze restrictie is niet mogelijk zonder de expansieve kracht van de geest.

Onder de werking van deze kracht, weinig belemmerd door uitvoering en leiding (vaak zelfs door deze gestimuleerd), ontstaat in vrijwel iedere organisatie de neiging tot *overbodigheden*. De organisatie behoeft de drang tot activiteit niet te onderdrukken. Zij kan creëren omwille van het creëren. En zij doet het. Maar daardoor sloop in onze arbeidspiramide nog een andere tendens: niet-economie aan de top en economie aan de basis.

Ziedaar een ander gevolg van de splijting van de arbeid. Terwijl deze aan de basis een geestelijke beperking oplegt, verschaft zij de top een extra vrijheid, die zich in onophoudelijk uitbreidende overorganisaties openbaart; in perfectionismen, bureaucratieën en vërgaande — met de geaardheid van de mens strijdige — dirigismen. Het is niet moeilijk deze verschijnselen allerwegen aan te wijzen. Men denke aan de al te veelvuldige veranderingen op de meeste gebieden van ons maatschappelijk productieproces; men denke aan de meer dan overvloedige ordeningen, bundelingen, coördinaties, conferenties, voorlichtingen, beïnvloedingstechnieken enz. Ook onze arbeids- en tijdverslindende lawines van papier getuigen van de verkwistende ijver, welke onze arbeidspiramide topzwaar heeft gemaakt. De vraag rijst, of uit de splijting van de arbeid een wet van toenemende verspilling-aan-de-top resulteert.

Men begrijpe goed: deze opmerkingen hebben betrekking op het improductieve, oneconomische *teveel*, d.w.z. op die verspillingen (hun investeringen inclusief), welke geen enkele bevordering van het maatschappelijk welzijn — direct noch indirect — tot gevolg hebben. Daarom heeft deze verspilling, hoewel „an sich” even verklaarbaar als de „verspilling” van de vrije tijd — de geest immers wil spelen — een a-sociale trek. Materieel en moreel gaat zij ten koste van die groeperingen aan de basis, die in hun routines geen vorming en geen bevrediging kunnen vinden.

Het teveel aan de top wordt in stand gehouden door een mentaliteit, die geestelijk even ongezond is als die aan de basis. De top van onze maatschappelijke piramide, reeds.

bezwaard met het gewicht van de verantwoordelijkheid, legt zichzelf de overlast van een teveel op, omdat hij — behalve door zijn vrijheid — gedreven wordt en door de (angst-)dynamiek van onze eeuw en door de illusie met behulp van natuurwetenschappelijke methoden en modellen mens en samenleving te kunnen besturen. In ons economisch bestel leeft sterk het denkbeeld van de alomvattende regelingen. Daar de realiteit van het menselijk bestaan echter het tegengestelde is van een „model” of van een mathematische functie, vertoont ieder van onze regelingen hiaten, die wij dan — volhardend in onze illusie — met nieuwe, nog „meer volmaakte” regelingen opvullen. Door dit perfectionisme-ad-infinitum wordt weliswaar de inflatiecoëfficiënt van onze ontwerparbeid op peil gehouden, maar tegelijkertijd sluit het de deur voor de vorming van gezond en redelijk oordelend verstand. Het staat de vrije ontwikkeling van de mens in de weg. Ook die van de top en zijn arbeid.

De literatuur over de automatisering spoort de mens aan tot „re-thinking” van zijn problemen. Dit is een mooi woord. Ook voor sommige wetenschappen van de mens en vooral hun toepassingen zou het betekenis kunnen hebben. Want op de uitdaging, welke de verwetenschappelijking van het leven aan ons stelde, hebben we nog geen antwoord gegeven. Deze uitdaging is, zonder historisch analogon. Mentale overbelasting en morele regressie als gevolgen van de wetenschap zijn problemen, die geen enkele cultuur vóór ons heeft gekend.

Deze uitdaging richt zich tot ieder van ons. Doch in een wereld, die wetenschappelijk wordt geleid, zal met name de wetenschap, zo zij enige leiding wil behouden, een nieuwe, wezenlijk menselijke richting moeten vinden en toepassen. Voor de economie betekent dit, dat zij blijk zal moeten geven werkelijk tot de „moral sciences” te behoren.

Rijswijk, Z.H.

Mr. H. J. MARCHÉS.

BOEKBESPREKINGEN

I. A. Yevenko: Planning in the U.S.S.R., Foreign Languages Publishing House, Moskou, zonder jaartal, 249 blz., f. 2,90.

Dit boekje is een populaire uiteenzetting van de organisatie en de methoden der Russische planning en van de controle op de uitvoering van de plannen. Het is onderverdeeld in vier hoofdstukken die de volgende onderwerpen behandelen:

- I. Tegenwoordige organisatie van de planning
- II. Lange-termijn-economische plannen
- III. Vraagstukken van de methodologie der industrieplanning
- IV. Controle en economische analyse van de uitvoering der plannen.

Het boekje geeft een duidelijke uiteenzetting van de algemene doelstellingen en de inhoud van de economische politiek van de Sowjet-Unie, waarbij uiteraard het officiële jargon wordt gebruikt, zoals bijv. de uitdrukking „democratisch centralisme” voor het organisatorische principe dat bij de totstandkoming van die politiek wordt toegepast. Er is voorts in het boekje een uitvoerige beschrijving te vinden van de instellingen die bij de voorbereiding en uitvoering van de economische politiek een rol spelen. Daarbij worden met name de veranderingen van de laatste jaren ook niet vergeten, zoals de instelling van de sovnarchozy, de over de honderd territoriale organisaties die in veel opzichten de hoogste autoriteit op dit terrein bezitten. Interessant is daarbij dat de nadelen van „parochialisme” waarschuwend worden genoemd. Men krijgt er een beeld van welke bedrijfstakken nog steeds vanuit Moskou, welke vanuit de sovnarchozy, welke vanuit de republieken en lagere publiekrechtelijke lichamen worden bestuurd en wat de coördinerende taak is van bijv. Gosplan. De wijze waarop de landbouwproductie wordt beïnvloed en de recente veranderingen daarin krijgen eveneens veel aandacht.

Van de vele besproken lichamen wordt voorts beschreven wat hun taken zijn en met name welke econo-

mische grootheden het onderwerp zijn van hun activiteiten: productie, onderlinge leveringen, prijsvaststelling, vaststelling van arbeidsvoorwaarden enz. Voor vele der plannen die op verschillende niveaus moeten worden vastgesteld worden de onderdelen opgesomd.

In hoofdstuk II wordt ingegaan op de richtlijnen die voor de economische ontwikkeling worden uitgegeven door de partijcongressen van de Communistische Partij, op de doelen die door de Regering nader zijn gespecificeerd en de principes van de uitwerking, op grond daarvan, van de lange-termijnplannen. Daarbij vindt de schrijver gelegenheid om de vele relaties in het economisch leven waarmede moet worden rekening gehouden de revue te laten passeren. De coördinatie der plannen van lagere eenheden, die op verschillende niveaus plaatsvindt, heeft natuurlijk tot doel om met deze relaties rekening te houden.

In hoofdstuk III komen de planningmethoden aan de orde. Daarbij speelt uiteraard de input-output-methode een rol van grote betekenis. Het populaire karakter van het boekje brengt mede dat hier de meer wetenschappelijke zijde niet erg uit de verf komt. Dit geldt meer in het algemeen wanneer de ingewikkelde mathematische en ook wanneer de organisatorische zijden aan de beurt komen: er worden problemen gesteld, maar de oplossing wordt slechts in vage en voor de ingewijde niet veel zeggende bewoordingen aangeduid. Om het nu maar op extreem-wiskundige wijze te zeggen: men komt er niet achter welk model van planning wordt gebruikt, wat daarbij de onbekenden zijn en wat de gegevens. De reden hiervan is dat in het algemeen de methode van „passen en meten” (trial and error) wordt gebruikt.

In hoofdstuk III wordt o.a. ook de beoordeling van investeringsprojecten besproken, waarbij de befaamde „afbetalingsperiode” (recoupment period) wordt besproken die ter beoordeling van zulke projecten als voornaamste criterium wordt gebruikt.

Zowel in dit als in het laatste hoofdstuk treft men een groot aantal cijfermatige gegevens aan over de ontwikkeling in het recente verleden en de plannen. Zowel deze

als de vele feitelijke gegevens maken het boekje zeker nuttig voor degenen die zich voor de Russische planning interesseren. Men moet hopen dat het ook nog eens gevolgd zal worden door een samenvattende uiteenzetting over de economische modellen die bij dit uitermate gecompliceerde werk worden gebruikt.

's-Gravenhage.

J. TINBERGEN.

Dr. J. A. Geertman: Pro en contra uniforme prijzen van merkartikelen. N.V. Uitgeverij De Lantaarn te Utrecht z.j., 110 blz., f. 7,90.

Het boekje van Dr. Geertman is niet alleen voor de praktijk samengesteld, maar volgens de schrijver ook bedoeld als studiemateriaal, o.a. voor het onderdeel „economisch-technische verschijnselen” van het Staatspraktijk-diploma.

De schrijver beperkt zich in dit boekje tot het „contra”. Als uitgangspunt van zijn betoog neemt hij het hoofdargument van de verdedigers van de verticale prijsbinding (v.p.b.), het zgn. netto-winstargument, dat erop neerkomt dat de winkelier met de bestaande marges onvoldoende rendement maakt en er zonder de bescherming van de v.p.b. nog slechter aan toe zou zijn. Lezers van dit blad kennen enkele gedegen artikelen, welke duidelijk maken, dat dit zeker niet het enige of hoofdargument pro v.p.b. is. Hoe dan ook, de kern van het betoog in dit boekje is, dat de industrie niet meer met overwegend variabele kosten werkt, maar grotendeels geautomatiseerd is, een massale produktie moet kunnen afzetten en daartoe alleen in staat is indien men niet langer geremd wordt door de v.p.b. Daartoe wordt een aantal cijfervoorbeeldjes opgezet van kosten, opbrengsten en winst van een bedrijf met een capaciteit van resp. 100, 150, 300 en 600 eenheden. Dit loopt uit op de conclusie dat de fabriek met de hoogste capaciteit in een geïsoleerde markt 87½ pCt. korting kan geven ten opzichte van die in het eerste stadium. Hieruit vloeit dan voort, aldus de schrijver, dat fabrikanten met een capaciteit van 100 en 150 voorstanders van v.p.b. zijn.

Een dergelijke voorstellingsmethodiek lijkt wetenschappelijk nauwelijks verantwoord. Er wordt bijv. vergeten dat in de aanvang van het betoog de grondstofkosten welbewust weggeabstraheerd zijn. Dat is natuurlijk toelaatbaar, maar dan mag men aan het slot niet met een kostenverlaging van 87½ pCt. op de proppen komen; dan zou het juistere geweest zijn de grondstof er op een of andere hypothetische wijze in te verwerken en dan met een wat minder imponerende kostenverlaging uit de bus te komen. Te meer als dan direct hierop en hieruit een praktische gevolgtrekking ten opzichte van de v.p.b. wordt getrokken! Gesteld al dat er zulke kostenverschillen voorkomen tussen fabrieken van uiteenlopende omvang, behoeft dit dan consequenties te hebben voor de v.p.b.? Men kan zich heel goed voorstellen dat met handhaving van de v.p.b. het niveau van de consumentenprijzen bij de grote fabriek zo sterk naar beneden zal worden gedrukt, dat de kleine fabriek de strijd zal moeten opgeven.

Afgezien daarvan hebben wij de indruk dat men met dergelijke imaginaire cijfervoorbeelden wel didactische resultaten bereikt als men ze bijv. hanteert op het bord van een collegezaal, maar dat zij weinig waarde hebben voor het beoordelen van een concrete economische constellatie en de daarmee verband houdende politiek. Waarom

ophouden bij een capaciteit van 600 en een kostenvermindering van 87½ pCt.? Men kan wel blijven doorcijferen en tot de meest fantastische resultaten komen. Men zal zichzelf steeds de controle van de empirie moeten opleggen en verifiëren of een dergelijk verloop van capaciteit, opbrengst en kosten ergens op slaat dan wel een Robinsons astronautiek is (waarom zouden we onze oude vriend ook niet eens moderniseren?), waarmede men zich al te ver van de economische aardkorst verwijderd. Met de Von Wieserse methode van afnemende abstractie of anders met wat nuchter om zich heen kijken zou Dr. Geertman er allicht toe gekomen zijn, de conclusies af en toe wat meer voorwaardelijk in te kleden. Men ziet nu eenmaal, als men om zich heen kijkt, een aantal fabrieken met grote geautomatiseerde produktie van massa-artikelen, dat het v.p.b.-stelsel hardnekkig handhaaft. Het kan zijn dat deze hun eigen belang allemaal verkeerd zien, maar dat valt toch niet aan te tonen met een dergelijk simplistisch cijferspelletje.

Na de behandeling van deze voorbeelden wijst de schrijver er terecht op, dat de massale fabrikant zijn toevlucht moet nemen tot prijsdifferentiatie. Dat doet hij inderdaad, als hij de kans heeft, zij het niet om de hier genoemde reden: het respecteren van de hoge kostprijs van de kleine fabrikant, maar om zichzelf te beschermen tegen het gevaar dat de gehele produktie tegen marginale kosten moet worden verkocht. Merkwaardig is overigens het voorbeeld dat Dr. Geertman van zo'n prijsdifferentiatie geeft. Hij bespreekt namelijk de Amerikaanse bougieproduktie, waar de fabrikanten hun markt in segmenten met verschillende prijselasticiteit indelen. Zo krijgt men uiteenlopende prijzen voor autofabrieken, verzendhuizen, tankstations, grotsiers, grootverbruikers, detaillisten en particulieren. Dit is echter heel iets anders dan prijsdifferentiatie; hier gaat het immers in hoofdzaak om een functionele prijsopbouw, een geheel ander verschijnsel, wat al daaruit blijkt, dat de ene schakel doorverkoopt aan de andere, hetgeen een verschil in prijselasticiteit tussen de op elkaar volgende markten in één en dezelfde bedrijfskolom in principe uitsluit. Daarnaast zitten er natuurlijk ook nog kostprijsstechnisch vermoedelijk verklaarbare kwantumrabatten in dit schema verwerkt, maar van een echte prijsdifferentiatie is niets te zien. Daarvan zouden toch wel meer typische voorbeelden te presenteren zijn geweest.

Het zou ons niet moeilijk vallen de bespreking van dit boekje op deze wijze voort te zetten. Daartoe geeft Dr. Geertman helaas de kritische lezer voortdurend aanleiding. Dit is jammer. De schrijver beschikt over veel aardig materiaal, hij weet een leesbaar verhaal te leveren, maar hij laat zich meeslepen door zijn eigen verve, hij heeft zich zo vastgebeten in een a priori, dat hij de werkelijkheid alleen maar in een bepaald gekleurd licht kan plaatsen. Daardoor schiet hij zijn doel voorbij en verliest hij aan overtuigingskracht. Daarbij schijnt hij zo'n haast gehad te hebben met deze publikatie, dat hij er nauwelijks toe gekomen kan zijn de drukproef nog eens te ziften op allerlei slordigheden en zelfs onjuistheden. Waarom toch deze haast? De commissoriale en departementale molens in Nederland draaien langzaam, maar zeker. Als Dr. Geertman een jaar later met een werkelijk goed gebalanceerde uiteenzetting van zijn visie was gekomen, had hij meer invloed kunnen oefenen dan nu het boekje onherroepelijk naar de economische rommelzolder moet worden verwezen. Tenminste, als daar geen studenten in economisch-technische verschijnselen ronddolen.

's-Gravenhage.

A. A. VAN AMERINGEN.

Drs. R. Kool: Tropical agriculture and economic development. H. Veenman & Zonen N.V., Wageningen 1960, 151 blz., f. 9,75.

Als voorwaarde voor economische vooruitgang in de overbevolkte, agrarische ontwikkelingsgebieden stellen veel auteurs de overgang naar een meer industriële economie, in die zin dat het grootste gedeelte van het bevolkingsaccres in de industrie te werk kan worden gesteld. De industrialisatie krijgt dan doorgaans de meeste belangstelling. De auteur R. Kool nu, heeft ruime aandacht willen schenken aan het zorgkind dat tropische landbouw heet, zonder deze sector a priori te verklaren tot een failliete boedel, die alleen nog in staat is schielijk arbeidskrachten te leveren aan de industrie. Het is de verdienste van Kool dat hij een open oog heeft voor de belangrijke taak die bevolkingslandbouw en plantages *beide* nog kunnen vervullen voor de nationale economieën na bepaalde hervormingen. Kool's boek is zeer onderhoudend geschreven, eerder verhalend dan straf systematisch. Zoals in het (bescheiden) voorwoord wordt aangekondigd, heeft de auteur zijn onderwerp niet uitpuittend willen behandelen. Het resultaat is feitelijk een inleiding in de onderhavige problematiek en wel een zeer plezierige.

Het beste is Kool op dreef wanneer hij de vraagstukken die de landbouw rechtstreeks betreffen, behandelt. Zijn beschouwingen over de krachten der natuur die ook in de tropen steeds de landbouwproductie bedreigen, over de kostprijzen in de plantagelandbouw, over deskundig marktonderzoek voor tropische landbouwproducten, zijn verhelderend. De auteur is niet geneigd de „ontwikkelingsclichés” zonder kritiek over te nemen. Mechanisatie in de landbouw wordt besproken, maar ook wordt gesignaleerd dat de introductie ervan thans doorgaans weinig zin heeft. Hij onderkent het te kleine grondbezit der boeren als een rem op de vooruitgang en vraagt aandacht voor de onmogelijkheid in vele gebieden het inkomen van de boer te verhogen door rationele inschakeling van vee. Zeer belangrijk achten wij het pleidooi voor een relatief hoge allocatie van fondsen voor de landbouw. Industrialisatie zal noodzakelijk zijn, maar stimulerende maatregelen van overheidszijde voor de landbouw, voorlichting en marktonderzoek kunnen belangrijke bijdragen van laatstgenoemde sector blijven uitlokken. Even speelt de auteur met de gedachte van attractieve (valse) prijzen voor agrarische producten, maar hij ziet ook de vele daarmee samenhangende nadelen: substitutie door de (vaak al ondervoede) niet-agrarische consument, invloed op de lonen, eenzijdige vlucht in de productie van snel vruchtdragende gewassen.

Enkele belangrijke vraagstukken zijn echter niet geheel uit de verf gekomen. Kool is verontrust over de allerwegen optredende inflatoire tendenties en denkt dan kennelijk aan een inflatie van het „demand-pull”-type, in onze verkorte weergave: $\Delta Y = \Delta G$ (grote ontwikkelingsprojecten) + ΔI (part.) + $(\Delta X) + c\Delta Y - m\Delta Y$ (zeer belangrijk i.v.m. groot vraagoverschot consumptiegoederen). Toch schijnt Kool verderop ook rekening te houden met een „cost-push”-inflatie, want hij signaleert de voortdurende stijging der relatief belangrijke arbeidskosten in de plantagelandbouw, onder invloed van verschillende nieuwe sociale maatregelen. O.i. werken hier ook de verstorende zgn. agressieve „profit-induced” en imitatieve loonsverhogingen, vooral daar waar ondernemers geen beperkingen en jonge vakverenigingen geen streven naar coördinatie van interactie in 's lands belang kennen.

Loonbeheersing wordt wel even aangestipt, maar terecht als instrument voor handhaving van een stabiel prijsniveau niet zonder meer aanbevolen.

Voor een ruim aandeel van de overheid in het nationaal inkomen voelt Kool weinig, hoewel toch een financieel krachtige overheid in de betrokken landen stimulerend en stabiliserend kan werken. De achterstand in economische groei ten opzichte van de (technisch) meer ontwikkelde landen zal, zoals het nu gaat, waarschijnlijk groter worden, meent Kool. Dit beeld gaat echter niet op voor enkele midden-Amerikaanse en Afrikaanse landen. Voorts zouden de bewoners der tropische gebieden langzamerhand minder tevreden zijn met de levensomstandigheden aldaar en meer comfort wensen. Naar onze mening moet men het demonstratie-effect niet overschatten: de miljoenen buiten de steden zien voorlopig alleen nog uit naar voldoende voedsel, kleding, behuizing en wat landbouwgereedschappen. Elders stelt de auteur dat bevrediging van deze behoeften en betere arbeidsomstandigheden de arbeidsproductiviteit zullen verhogen. Doch daar ligt niet de kern van het vraagstuk. Het gaat om de instelling, om een positieve respons op allerlei maatregelen, om een dynamische geest.

Het staat geenszins vast in hoeverre men levenswijze en bestedingsgewoonten van het Westen wil navolgen en hoe hard men daarvoor wil werken. Zo is het ook met de infrastructuur waarvoor Kool belangstelling heeft: deze infrastructuur garandeert als zodanig geen economische vooruitgang. Wij hebben het tenslotte als een gemis gevoeld dat zo weinig aandacht is besteed aan de belangrijke maatregelen die het Westen kan nemen om de vooruitgang in de zgn. ontwikkelingslanden te bevorderen.

Met nadruk zij echter gesteld dat deze kritische kanttekeningen geen afbreuk doen aan het genoegen waarmee wij dit onderhoudende, nuttige werkje hebben gelezen.

Ede.

Drs. N. TIEMSTRA.

MEDEDELING VOOR ECONOMISTEN

Congres van de International Economic Association

De International Economic Association organiseert van 30 augustus tot 6 september 1962 in Wenen een congres over problemen van economische ontwikkeling. In een vijftal secties zullen worden besproken:

- De determinanten van economische ontwikkeling (voorzitter: Prof. E. A. G. Robinson);
- Industrialisatie en methoden van produktiviteitsverbetering (voorzitter: Prof. Clark Kerr);
- Technieken en problemen van ontwikkelingsprogrammering (voorzitter: Prof. J. Tinbergen);
- De stabilisering van grondstoffenproducerende volkshuishoudingen (voorzitter: Prof. A. Lewis).

Aanmeldingsformulieren en verdere gegevens zijn verkrijgbaar bij Oesterreichisches Verkehrsbüro, Friedrichstrasse 7, Wenen. Men dient zich zo spoedig mogelijk, doch in ieder geval vóór 15 april 1962, voor deelname op te geven.

*U reageert op annonces in „E.S.B.”?
Wilt U dat dan steeds kenbaar maken!*

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

Wederom heeft de geldmarkt haar drieledige functie: als plaats waar kortstondige financieringsbehoeften kunnen worden gedekt en eveneens voor korte termijn beschikbare middelen rentegevend kunnen worden uitgezet, als substitutie-orgaan en als orgaan waar verschuivingen en golvingen in de liquiditeit worden opgevangen, een jaar lang zo goed mogelijk vervuld. Ook in 1961 heeft de markt niet steeds uit eigen kracht haar evenwicht kunnen vinden. De Nederlandsche Bank heeft met alle haar ten dienste staande middelen herhaaldelijk moeten interveniëren. Er is met het kaspercentage gemanipuleerd, nl. een verhoging in twee etappes van 8 op 10 pCt., daarna in verband met de storting op een staatslening een verlaging op 8 pCt., in oktober gevolgd door een verdere verlaging tot 6 pCt. Openmarkt-politiek en omvangrijke transacties met bedoeling van wederinkoop, meestentijds met het doel liquiditeiten naar de markt te leiden, een enkele maal ook om de markt aan beleggingsmateriaal te helpen, vulden de kasreservopolitiek aan. Disconteringsfaciliteiten tegen een bijzonder laag tarief hebben geholpen de drainering door de Staat eind september en begin oktober recht te trekken. Tenslotte is ook via de valutamarkt, in het bijzonder in het begin van dit jaar, invloed op de ruimte op de binnenlandse geldmarkt geoefend.

De zwaarste schokken kwamen afgelopen jaar niet van de zijde van het internationale betalingsverkeer, niettegenstaande in maart werd gerevalueerd, doch in de reeds genoemde periode (september - oktober) onder invloed van omvangrijke belastingbetaling. Het wordt echt tijd dat de Minister van Financiën in het nieuwe jaar eens onderzoekt hoe aan deze ongewenste situatie een einde kan worden gemaakt.

Kapitaalmarkt.

De meest opvallende bijzonderheid van de publieke kapitaalmarkt was in het afgelopen jaar de toelating van het buitenland tot de emissiemarkt. Van de f. 1.528 mln. obligatie-uitgiften kwam ca. $\frac{1}{3}$, nl. f. 537 mln. voor buitenlandse rekening. Zonder deze activiteit zou de daling van het totale bedrag aanmerkelijk groter zijn geworden dan zij reeds was (1960: f. 1.854 mln., 1961: f. 1.528 mln.). Alle binnenlandse partijen bleken in het afgelopen jaar minder grote bedragen nodig te hebben gehad. Het Rijk verminderde het beroep van f. 937 mln. tot f. 643 mln., De Bank voor Nederlandsche Gemeenten van f. 693 mln. tot f. 248 mln. De gemeenten spelen rechtstreeks op de markt nauwelijks meer mee; slechts f. 10 mln. werd door deze lichamen in het afgelopen jaar geplaatst. De private sector duikelde van f. 169 mln. naar f. 91 mln. Ook in de risico-aanvaardende sector verminderden de aandelen-emissies, nl. van f. 169 mln. tot f. 134 mln.

Institutionele beleggers bleven indrukwekkende bedragen verzamelen. De Rijkspostspaarbank, de lokale spaarbanken en de boerenleenbanken zagen haar spaar-

tegoeden met meer dan f. 1 mrd. aanzwellen. De handelsbanken bleven in de running. Aan haar toevertrouwd spaarsaldi stegen in 10 maanden met bijna f. 300 mln. Dat pensioen- en sociale fondsen, alsook de levensverzekeringmaatschappijen in 1961 meer geld ter belegging kregen, mag als hoogstwaarschijnlijk worden beschouwd.

Ofschoon een volledig beeld eerst veel later getekend zal kunnen worden mag toch reeds thans wel als zeker worden aangenomen, dat de ondershandse markt in nog groter omvang dan in vorige jaren in het zojuist afgesloten jaar het ontmoetingspunt is geweest van kapitaal aanboden -vraag.

De rente toonde een zwakke schommeling, in het tweede jaar licht opwaarts gericht.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1960	28 dec. 1961 (laatste beursdag)
Algemeen	395	
Intern. concerns	564	
Industrie	329	
Scheepvaart	176	
Banken	220	
Handel enz.	149	

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.		
Kon. Petroleum	f. 123,10	f. 126,20
Philips G.B.	1.183 $\frac{1}{4}$	982 $\frac{1}{2}$
Unilever	785	f. 188,30
Hoogovens, n.r.c.	789	770
A.K.U.	486 $\frac{1}{2}$	404 $\frac{3}{4}$
Kon. Ned. Zoutind., Ketjen ..	1.035	1.080
Zwanenberg-Organon	870	1.022
Rotterd. Droogdok	467	547 $\frac{1}{2}$
Robeco	f. 237	f. 253,50
Amsterd. Bank	392	398 $\frac{1}{4}$
New York.		
Dow Jones Industrials	616	732
Rentestand.		
Langl. staatsobl. a)	4,20	4,14
Aand.: internationalen a)	2,80	
lokale a)	3,38	
Disconto driemaands schatkist- papier	1,50	

a) Bron: Veertiendaags beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN,

HET CHRISTELIJK NATIONAAL VAKVERBOND IN NEDERLAND

vraagt

voor zijn Sociaal-Economische Dienst

EEN SOCIAAL-ECONOOM

die het Verbondsbestuur kan bijstaan bij zijn arbeid op sociaal-economisch terrein, bij het werk op het gebied van de loon- en prijspolitiek en bij statistisch en economisch onderzoekingswerk.

Sollicitaties te richten aan het Verbondsbestuur van het C.N.V., Maliebaan 8 en 8a, Utrecht.

HOLLANDSCHE SOCIETEIT VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.

Hoofdkantoor Nederland:
Herengracht 475, Amsterdam-C. tel. 221322
Head Office Canada:
1130 Bay Street, Toronto 5

...meer dan anderhalve
eeuw levensverzekering

CENTRAAL BEHEER

VERZEKERINGEN VOOR HET BEDRIJFSLEVEN

MOLEST-RISICO

vereniging voor onderlinge verzekering van schade door oorlogsgeweld aan onroerende en roerende goederen. Verzekerd bedrag meer dan 8 miljard gulden. Het lidmaatschap van deze onderlinge biedt tevens gehele of gedeeltelijke dekking tegen andere risico's, als schade door sabotage, val of noodlanding van een vliegtuig, overstroming, uitstromen van water, storm. Naast de molestverzekering wordt de mogelijkheid geboden tot volledige stormschadeverzekering tegen aantrekkelijke premies en op ruime voorwaarden. Ondernemingen zowel als particulieren kunnen als lid toetreden. Inlichtingen worden gaarne vrijblijvend verstrekt.

Naast **MOLEST-RISICO** kunnen voor u van belang zijn:

BRAND-RISICO

Brand- en bedrijfsschadeverzekering voor industriële en andere objecten.

VERVOER-RISICO

Transportverzekeringen van goederenzendingen in binnen- en buitenland.

WET-RISICO

Bedrijfs-w.a. verzekering
Motorrijtuigverzekering: w.a.-dekking voor alle motorrijtuigen f 500.000.- per gebeurtenis.
Ongevallenverzekering voor inzittenden.

PENSIOEN-RISICO

Ouderdoms-, weduwen-, wezen- en invaliditeitsverzekering.

DIENSTVERLENING AAN HET BEDRIJFSLEVEN

VERENIGING VOOR CENTRALE ELEKTRONISCHE ADMINISTRATIE - C.E.A.

verricht administratieve werkzaamheden voor haar leden met behulp van elektronische apparatuur als loon-, voorraad- en debiteurenadministratie, facturering enz.

CENTRAAL
C.B.
BEHEER

BOS EN LOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM-W. TEL. 134971 - POSTBUS 8400

Een snelle tijd vereist snel-kopie

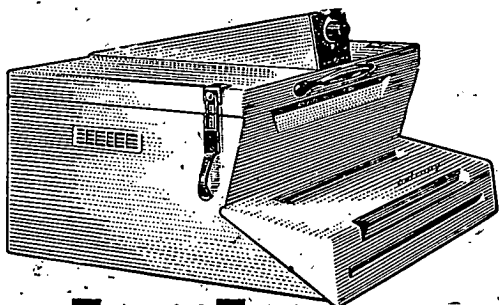

Geen urenlang nauwgezet overtypen van Uw stukken, dus ook geen misslagen, geen gevlekte of vaak onleesbare duplo's, triplo's enz. en evenmin tijdnoed! Maar wél werkbesparing, snelheid en efficiëntie!

Het DALCOPY-apparaat maakt direkte kopieën in onbeperkte aantallen van al Uw waardepapieren (ook van foto's). Ongeacht inktsoort, kleur of vergeling vervaardigt U haarscherpe kopieën, die tevens een zakelijke indruk maken! Hierbij wordt slechts één soort DALCOPY-papier gebruikt.

Eenvoudigebediening. U werkt in daglicht. Geen installatiekosten - wel volledige service. Een „kantoormeubel” dat past bij elk interieur.

dalcoppy

NEDERLANDSCHE FOTOGRAFISCHE INDUSTRIE N.V. SOESTDUINEN
TELEFOON (02955) 2600-4951

COLLECTIEVE PENSIOEN-VERZEKERING

MEXICO

SALESREIS door ERVAREN PROMOTOR
begin 1962

Mogelijkheid tot opnemng van een enkele opdracht bij voorkeur van concern of grotere industrie. Eersteklasse referenties.

Brieven E.-S.B.-70, Postbus 42, Schiedam.

EERSTE NEDERLANDSCHE

PENSIOENREGELINGEN

RISICO-HERVERZEKERING VAN PENSIOENFONDSEN

BUREAU VOOR COLLECTIEVE CONTRACTEN
JOHAN DE WITTLAAN 50. 'S-GRAVENHAGE
POSTADRES: POSTBUS 5 TEL. (070) 514351

**DE STICHTING VERKEERSWETENSCHAPPELIJK
CENTRUM**

te ROTTERDAM

die in de eerste plaats tot taak heeft het verrichten van fundamentele studies op het gebied der vervoerseconomie en die de uitkomsten van deze studies als regel publiceert, vraagt een

**wetenschappelijk medewerker
voor research**

De te benoemen medewerker dient een academisch gevormd econoom te zijn en krijgt als taak onder leiding studies te verrichten of daaraan in teamverband te werken.

Zowel onlangs afgestudeerde economen, als economen met praktijkervaring worden uitgenodigd te solliciteren.

Het aanvangssalaris zal liggen tussen f 650,— en f 1000,— per maand, afhankelijk van capaciteiten en leeftijd.

Eigenhandig geschreven sollicitatiebrieven met uitvoerige gegevens worden ingewacht bij de Directie der Stichting, Willem Buytewechstraat 70 b, Rotterdam-6.

INTERNATIONAL ELECTRONICS COMPANY CURAÇAO N.V.
gevestigd te Willemstad, Curaçao

Ondergetekende bericht, dat zij van 10 januari 1962 af ter beurse van Amsterdam zal doen verhandelen

CERTIFICATEN AAN TOONDER

elk vertegenwoordigende 10 gewone aandelen met een nominale waarde van U.S.A. \$ 1.— elk, in bovengenoemde vennootschap.

De eerste koers van de certificaten zal, rekening houdende met de kosten van het Nederlands Antilliaanse effectenzegel, de aanmaakkosten der certificaten, de noteringskosten en een eventueel agio van de U.S.A.-Dollar e.d. worden vastgesteld op basis van de afgifteprijs van het Fonds op 9 januari 1962.

Exemplaren van een Bericht, alsmede afdrucken van de voorwaarden van administratie zijn van 3 januari a.s. af verkrijgbaar ten kantore van ondergetekende, alwaar tevens een exemplaar van het jaarverslag over het boekjaar, geëindigd per 31 oktober 1960 en van de statuten van de International Electronics Company Curaçao N.V. ter inzage liggen.

Handel-Maatschappij
H. ALBERT DE BARY & CO. N.V.

Amsterdam, 2 januari 1962.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f 22,50;
fr. p. post f 23,60; voor studenten f 19,—; fr. per post f 20,10.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

De afdeling Mathematische Statistiek van het Mathematisch Centrum organiseert in 1962 een oriënterende cursus over besliskunde (Operations Research). In een serie van 14 middagbijekomsten beginnende op donderdag 8 maart 1962 wordt een overzicht gegeven van programmeringstechnieken, alsmede van methoden om voorraad-, wacht- en vervangingsproblemen op te lossen. Een uitgebreide wiskundige kennis is voor het volgen van de cursus niet vereist.

De deelnemersprijs is vastgesteld op f 100,— per persoon. Voor opgave en verdere inlichtingen wende men zich tot het Mathematisch Centrum, 2e Boerhaavestraat 49, Amsterdam, tel. (020) 94 72 72.

Financiering
en verzekering
van invoer-
uitvoer-
en
transito-zaken

R. MEES & ZONEN

ROTTERDAM

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTEN

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM